

letnik IV
številka

7

**jezik
in
slovstvo**

1958/1959

Jezik in slovstvo

Letnik IV, številka 7

Ljubljana, 15. aprila 1959

List izhaja od oktobra do maja vsakega 15. v mesecu (osem številok)

Izdaja ga Slavistično društvo v Ljubljani

Tiska Časopisno podjetje »Celjski tisk«, Celje

Uprava je pri Mladinski knjigi v Ljubljani

Opremila inž. arh. Jakica Accetto

Uredniški svet: *dr. Tone Bajec*, NUK, Slovanski inštitut v Ljubljani (urednik za jezikoslovni del); *dr. Marja Boršnik*, *Marjan Javornik*, *Janko Jurančič*, *Uroš Kraigher*; *dr. Lino Legiša*, Ljubljana, Vrhovčeva 4 (urednik za literarnozgodovinski del); *dr. Joža Mahnič*, Ljubljana, Česnikova 28 (urednik za metodološki del in odgovorni urednik); *Stane Mihelič*

Rokopise in dopise pošiljajte na naslove posameznih urednikov

Naročila in vplačila sprejema založba »Mladinska knjiga« v Ljubljani,

Tomšičeva 2, poštni predal 36, telefon 21-593,
tekoči račun pri Komunalni banki v Ljubljani
štev. 600-70/1-67

Letna naročnina 450 din; polletna 225, posamezna številka 60 din;

za dijake, ki dobivajo list pri poverjeniku, 360 din;

za tujino celoletna naročnina 600 din

Vsebina sedme številke

Božo Vodusek Historična pisava in historična izreka 193

Kajetan Gantar K »Turjaški Rozamundi« 200

Jože Toporišič Alternativni soglasniški sklopi
slovenskega knjižnega jezika 203

Edo Roblek Koljcov, Murn in ljudska pesem 208

Ocene in poročila

Jože Gregorič Opombe k Jurčiču I 210

Viktor Smolej Tri češke knjige 214

Zapiski

Božena Orožen Slovenščina na srednji šoli po letu 1848 216

Milko Matičetov Pušeljc ali šopek? 221

Ivan Grafenauer Pušeljc — šopek 222

A. B. Opomba uredništva 222

Dušan Ludvik Španovija in trata 222

Sluoniške in pravopisne drobtine

J. G. V kolikor — v toliko 223

-b -r Bradlja — bradla 224

Ivan Tominec Svinja in svinina 224

HISTORIČNA PISAVA IN HISTORIČNA IZREKA

Slovenci smo ponosni na svojo historično pisavo, ker čutimo v njej, vkljub precejšnjim nedoslednostim, historično kontinuiteto naše kulture od začetnikov naše literature Trubarja in Dalmatina čez Vodnika, Prešerna, Levstika in Cankarja do današnjih dni. S to svojo historično pisavo se ločimo od narodov, ki so svojo današnjo pisavo ustanovili šele v moderni dobi, kakor na primer Srbi z Vukom Karadžićem, in se približujemo narodom, kakor so angleški, francoski in nemški, ki s svojimi starimi historičnimi pisavami vzdržujejo dolgo, nepretrgano literarno in kulturno tradicijo. Mislim, da ni Slovence, ki bi bil pripravljen odreči se v načelu takšni pisavi in privoliti na primer v revolucionarno reformacijo pravopisa na fonetični podlagi po Vukovem zgledu.

Vendar jezik ni samo pisan, ampak tudi govoren. In če primerjamo po tej plati naš slovenski pismeni jezik s pismenimi jeziki drugih narodov, s katerimi nas veže skupno načelo historične pisave, naletimo na čudno, lahko rečemo, edinstveno anomalijo. Pokaže se, da smo Slovenci menda edini narod, ki iz svoje historične pisave izpeljuje tudi historično izreko. Vsi omenjeni narodi, Angleži, Francozi, Nemci, pa tudi drugi njim enaki, varujejo sicer res kot punčico v svojem očesu historično pisavo, nikomur od njih pa še od daleč ne pride na misel, da bi hkrati z načelom takšne pisave terjal tudi načelo historične izreke. Če premislimo reč od blizu, je to seveda popolnoma naravno: v razvoju teh kulturnih narodov je bila historična pisava pač nespremenjena priča tradicije, izgovarjava teh kulturnih jezikov pa je šla od stoletja do stoletja vštric z glasovnimi spremembami, katerim je bila podvržena živa govorica njihovih nosilcev. Takšno oddaljevanje omenjenih jezikov od njihove prvotne glasovne oblike, ustanovljene v historični pisavi, je bilo sestaven del življenja in nihče ni občutil tega kot nekaj nepravilnega ali kot izdajo tradicije; ravno narobe, prvotna glasovna znamenja njihovih pisav so tako zelo zgubila svojo nekdanjo fonetično veljavo, da na primer Anglež izolirane črke a nikdar ne bo bral kot latinski ali slovenski a, ampak samo kot ei, Francoz izolirane zveze ai nikdar kot diftong ai, ampak zmeraj samo kot e, in občutita eden in drugi prvotno izgovarjavo kot popolnoma tujo in nenaravno.

Kako torej, da se potegujemo Slovenci v naših slovnica in pravopisih za historično izreko? Kako je moglo priti do takšne zahteve in ali je v resnici opravičena zaradi posebnih, prav za nas Slovence veljajočih jezikovnih načel.

Ko si skušamo odgovoriti na ta vprašanja, si oglejmo najprej nastanek problema. Začetni vzrok naših nenavadnih pravorečnih postulatov moramo brez dvoma iskati v zelo počasnem družabnem razvoju našega ljudstva, ki se je vkljub Trubarju in Dalmatinu začelo spreminjati v narod šele v modernem času, nekako od leta 1800 naprej, kot družabno diferenciran narod z zgrajeno lastno gmotno in duhovno kulturo pa obstaja šele nekako od začetka tega stoletja. Ne smemo pozabiti, da se je vsa dolga stoletja od Trubarja do Vodnika in Zoisa slišala slovenska beseda samo iz kmečkih ust in le še s prižnice in da so fevdalci in meščani na Slovenskem govorili v tujem jeziku, nemško ali italijansko. Še celo 19. stoletje se je to pri nas nadaljevalo in komaj v zadnji četrtini stoletja je namesto dotedanjega majhnega števila slovensko govorečih

dales
greta
vod,
izgovarjavo

izobražencev stopil v naše narodno življenje nekaj številnejši meščanski ali malomeščanski stan, ki je več ali manj dosledno začel uporabljati v domačem in javnem življenju slovenski jezik. Vprašanje izreke našega pismenega jezika se je torej kot praktičen, množičen problem začelo prikazovati šele pred manj kot sto leti, in to v čisto posebni, nenavadni obliki. Mlademu slovenskemu malomeščanskemu razredu nikakor ni bilo od vsega začetka jasno, kako naj izgovarja svoj pismeni jezik, kakor je bilo na primer to jasno francoskemu meščanu v 17. stoletju, ki je svoj izgovor uravnaval po pariškem dialektu in še posebej po tisti njegovi obliki, ki se je govorila na kraljevem dvoru. Imel je pred seboj samo častljivo posodo slovenske pisane besede in občutil hkrati brez dvoma željo privzdigniti se nad izgovarjavo svojega domačega dialekta, manjkali pa so mu družabni zgledi, ki so sloneli drugod, pri prej razvitih narodih, na paralelni kontinuiteti jezikovnega in družabnega razvoja. Slovenski meščan si je torej moral ustvariti sam od sebe na umeten način svoja izgovarjavna pravila in je glede na opisani položaj popolnoma razumljivo in po svoje logično, da je vzel za podlago svoji izgovarjavi črke pismenega jezika, in sicer po načelu: črka je glas. Edini zgled, na katerega se je kvečjemu lahko oprl pri določitvi glasovne vrednosti črk, pa je bil nemški jezik, katerega višja veljava je bila zanj zunaj vsakega dvoma. [Takšna izgovarjava, ki jo poznamo iz naše zgodovine kot l-kanje, ki pa se seveda ni omejevala samo na »čisto« izgovarjavo končnega l-a, ampak je tudi druge konzonante in zlasti vokale artikulirala v kolikor mogoče polni, kričeče vsiljivi obliki, je dejansko prva stopnja izreke našega pismenega jezika. Znano je, da je v svojih podaljških živela svoje uradno življenje še najmanj v prvo in drugo desetletje našega stoletja, potem pa se je morala umakniti, zakaj prav iz nje in zoper njo se je rodila in jo zamenjala naša obravnavana historična izreka.

Teoretično zahtevo historične izreke je postavil in izdelal Škrabec in na njegovi avtoriteti in njegovih formulacijah sloni vse tisto, kar je pozneje glede naše izgovarjave predpisoval Breznik in kar predpisujejo današnji slovnikařji. Načela je podal Škrabec v svoji razpravi »O glasu in naglasu slovenskega jezika« leta 1870, ponavljal in razlagal pa jih je vse življenje v svojih spisih. On je torej, če gledamo na stvari individualno, oče tiste edinstvene, uvodoma poudarjene anomalije, ki se kaže v paralelni zahtevi po historični pisavi in historični izreki. In kako je Škrabec utemeljil zahtevo po historični izreki? Ni mogoče dovolj poudariti in naravnost osupljivo je, da v celi Škrabčevi argumentaciji ne najdemo nobenega dokaza zoper moderno izreko pismene slovenščine, takšne, ki bi v načelu odgovarjala moderni izreki angleščine, francoščine ali nemščine. Na to možnost Škrabec sploh pomislil ni. Njegova argumentacija očitno kaže teorijo historične izreke kot dialektično nasprotje l-kanja, katerega abstraktna fonetična načela je obsodil kot izmišljena in neslovenska. Ob problemu izgovarjave končnega l-a je dokazoval, da smemo imeti za pravilno samo tisto izgovarjanje, ki je v skladu z resničnim glasovnim sestavom Trubarjeve in Dalmatinove slovenščine, ne pa z nekakšno brezprostorno in brezčasovno razlago njihovih pisnih znamenj. V Trubarjevi in Dalmatinovi pisavi je iskal žive slovenske glasove in če je postavljaj zahtevo, da je treba v moderni pismini slovenščini poleg njihove pisave ohraniti tudi pravo glasovno podobo njihovega jezika, ni bil poudarek toliko na absolutno natančni fonetični reprodukciji, ampak na takšni, ki je v skladu z zgodovinsko dokazanimi glasovnimi posebnostmi in glasovno razvojnimi tendencami Trubarjevega in Dalmatinovega jezika. Jasen je tukaj poudarek na domačem, in

kot gibal Škrabčeve teorije historične izreke lahko prepoznamo brez nadaljnega stopnjevano zavest o avtonomnosti domačega jezika, ki je sociološko izhajala iz stopnjevano družabne zavesti slovenskega naroda. Pri tem pa ne smemo pozabiti, da Škrabčeve stališče ni bilo obrnjeno samo proti brezprostorni in brezčasovni fonetiki oziroma suženjskemu fonetičnemu posnemanju nemščine, ampak najmanj prav toliko proti *etimologični pisavi* in iz nje sledeči *etimologični izreki*, katerih romantično zanešeni zastopniki so se trudili prav ob njegovem času slovenski pismeni jezik v gramatiki in besednem zakladu, v pisavi in izgovoru, za vsako ceno kolikor mogoče približati praslovanski dobi. Ta tendenca se od l-karske po svojem družbenem izviru ni ločila, in tudi tukaj lahko vidimo v stališču Škrabčevem prav isto stopnjevano zavest o individualnosti in samostojni vrednosti slovenskega jezika, ki ne dopušča, da bi njegovo obliko, kakor nam je bila zapisana od Trubarja in Dalmatina, samovoljno spreminjali. Prav zaradi tega bistvenega elementa v Škrabčevih pogledih na naš pismeni jezik nam lahko postane šele do kraja razumljivo, zakaj je Škrabec v tedanjem času in tedanjih razmerah, to je v zadnji četrtini preteklega stoletja, na svojo zahtevo po dosledni historični *in ne etimološki pisavi* pismenega jezika navezal tudi zahtevo po njegovi historični *in ne etimološki izreki*, namreč takšni, kakor jo lahko z zgodovinsko zanesljivostjo rekonstruiramo za čas naših protestantovskih pisateljev v 16. stoletju. Škrabčeva zahteva glede historične izreke je bila v svojem jedru izrazito polemična in je nastala predvsem iz njegovega dvojnega idejnega boja: zoper nemške fonetične navade in hkrati zoper etimološko, to je prehistorično pisavo in izgovarjavo. Če ne bi imeli v naši jezikovni zgodovini l-kanja in ne tendenc po prehistorični pisavi in izgovarjavi, tudi ne bi imeli Škrabčeve teorije historične izreke. Da se Škrabec ni mogel dokopati do drugačnega, bolj pravilnega stališča moderne izreke in da ni znal prenesti zgledov drugih jezikov s historično pisavo tudi na naš slovenski primer, je treba pripisati edinole temu, da tudi on sam ni imel pred seboj enotnega in množičnega družabnega razreda z zadostno silo in avtoriteto, ki bi si bil po naravni poti ustvaril enotno izgovarjavo skupnega jezika in ki bi lahko veljala kot norma. Tudi pred Škrabcem so stali po eni strani samo raznovrstni slovenski dialekti, po drugi strani pa samo s črkami ohranjena tradicija slovenskega pismenega jezika, kakor smo to poudarili že pri nastanku l-kanja. In ko se je povzpел do svoje zahteve po historični izreki pismenega jezika, je torej v družabno nerazviti okolici njegovo stališče gotovo pomenilo nekaj naprednega in je pričalo o novem, velikem spoštovanju do individualne slovenske jezikovne tradicije, ki je ni hotel ubraniti samo v pisavi, ampak jo ohraniti z oživitvijo njenih nekdanjih resničnih glasov. Vendar iz vsega povedanega nekaj nedvoumno sledi: Teorija historične izreke našega pismenega jezika ni bila postavljena in tudi ne dokazana zoper njegovo moderno izreko, zaman v njej iščemo v tem pogledu nekakšnih posebnih, prav za Slovence veljajočih jezikovnih načel, vsi znanstveni argumenti te teorije so bili postavljeni in še držijo samo proti brezprostorni, abstraktni fonetični teoriji in praksi in nezrelemu, romantičnemu prehistorizmu v pisavi in izreki.

Odgovor na vprašanje o nastanku in utemeljitvi zahteve po historični izreki je s tem pravzaprav že podan. Da pa bi si lahko ustvarili popolno in končno sodbo o obravnavanem problemu in lahko izpeljali iz nje praktične sklepe, si oglejmo še nadaljnjo usodo naše historične izreke.

Normativna načela glede izgovarjave slovenskega pismenega jezika, kakor jih je formuliral Škrabec, so sprejeli sčasom vsi slovenski lingvisti, sprejela

jih je na podlagi njihove skupne avtoritete slovenska javnost in zlasti po l. 1918, ko smo zaživel samostojno politično in kulturno življenje, so začela dobivati tudi zmeraj večjo praktično veljavo. Hkrati z razširitvijo slovenskega šolstva in splošne slovenske kulture, z zgraditvijo naših centralnih kulturnih ustanov, kot so univerza, narodno gledališče itd., in pa še posebej z ustanovitvijo slovenskega radia si je historična izreka v načelu izbojevala vstop v slovensko javno življenje. Poudarjam v načelu, zakaj spremembe, ki jih je doživela v svojem praktičnem uresničevanju, so nenavadno poučne in zanimive, in nič manj poučne in zanimive niso spremembe njene družabne vloge in idejnega pomena. Teoretično znanstveno ji pač Škrabčevi nadaljevalci niso dodali nobenega novega dokaza in ostala je slejkoprej nasproti najbolj naravni in najbolj opravičeni zahtevi moderne izreke nedokazana, pa to vsaj v prvem razdobju njene zmage nikogar ni motilo. Čeprav se je družabni razvoj pri nas na Slovenskem v letih 1870 do 1940 pomaknil močno naprej in se je izoblikoval v tem času pri nas že precej močen malomeščanski in meščanski razred, ki je tudi jezikovno dosegal zmeraj večjo enotnost v nekakšni modernim fonetičnim navadam prilagojeni pismeni govorici, je v javnem življenju radovoljno sprejemal od slovniciarjev predpisano historično izreko, kolikor mu je bilo pač to mogoče. Zakaj poudarjam: »kolikor je bilo mogoče«? Zato, ker se je v praktičnem življenju historične izreke zelo hitro izkazalo, da so posamezni njeni postulati za povprečnega modernega Slovenca sploh neizpeljivi, da ne more na primer — vsaj v nepretrganem govoru ne — izgovarjati predpisanih kratkih in odprtih i-jev in u-jev, ne diftonga ou, ne topljenih l'-ov in n'-ov itd. Predpisana historična izreka se je torej v ustih povprečnega modernega Slovenca neizogibno križala z njegovimi modernimi fonetičnimi možnostmi, iz česar je nastala pod mehaničnim vplivom pisave izreka dolgih, oziroma zaprtih i-jev in u-jev za kratke, eu za ou, l + j za l', n + j za n' in podobno. Šele v takšni obliki in s takšnimi občutnimi odmiki od njenih načel je historična izreka postala v našem javnem življenju resničnost. Temu je treba dodati še to, da so naše slovnice in pravopisi, vkljub Škrabcu, iz naše l-karske in romantično arhaizirajoče dobe prevzeli zelo veliko število direktnih l-karskih in etimologičnih oblik, predvsem na primer slovito končnico -lec in z njo vred l-kane končniške zveze, kot so -lni, -lnik, -lnica itd., ki so naši protestantovski slovenščini popolnoma tuje, pa še nešteto novih iz-ov in vz-ov, ki se gotovo ne skladajo z njeno splošno glasovno karakteristiko in njenimi glasovno razvojnimi tendencami. Pri izgovarjavi vseh takšnih besed je historična izreka ostala historična samo še po imenu, po svoji vsebini pa se je spremenila v njeno diametralno nasprotje. Nič čudnega torej ni, če se je hkrati s spremembo vsebine spremenila tudi družabna vloga — zdaj že lahko rečemo — takoimenovane historične izreke. Ker je slovenski malomeščan in meščan v svoji vsakdanji, čeprav več ali manj pismeni govorici, govoril vsaj pogosto naravni polglasnik namesto kratkih i-jev in u-jev, pravitako l in n namesto l' in n', in dosledno -uc namesto -lec in -u ali -ou namesto eu, je dobila zanj takoimenovana historična izreka zelo podoben pomen, kakor ga je imelo l-kanje za našega malomeščana v zadnji četrtini preteklega stoletja. Prav v tem, da se je občutno ločevala od vsakdanje, četudi že ne več dialektične govorice, je takoimenovana historična izreka ustrezala želji po irealni privzdignjenosti jezika, tisti želji, ki je tako odločilno sodelovala pri l-karski izreki naših zgodnjih malomeščanov. Slovensko malomeščanstvo in meščanstvo, ki se je v prvih desetletjih našega stoletja že močno razraslo in utrdilo, je torej v načelu sprejelo kot svoj jezikovni

simbol Škrabčevo historično izreko pismenega jezika ne toliko in ne predvsem zaradi njenega poudarka na domačnosti, ampak v prvi vrsti zaradi njene odmaknjene privzdignjenosti, izviraajoče deloma že iz nje same in še bolj iz njene poznejše deformacije, in ločujoče jo od vsakdanje meščanske govornice in od skupnih potez vseh modernih slovenskih dialektov. Zgodilo se je s Škrabčevo teorijo kakor s tolikšnimi drugimi pojavi v zgodovini: pri tem ko je zmagala, se je deformirala, in ob zgubi svoje nekdanje reformatorske, revolucionarne vloge se je obdržala v veljavi zaradi svoje negativne in ne zaradi svoje pozitivne plati. Popolnoma v skladu z novo družabno vlogo Škrabčeve teorije so tudi spremenjene idejne razlage te teorije pri Škrabčevih naslednikih. V gramatični in pravopisni literaturi dvajsetega stoletja lahko opazimo, kako se predpisana historična izreka zmeraj manj karakterizira in poudarja kot historična in zmeraj bolj kot nekakšna idealna izreka, ustrezajoča nekakšnim idealnim zakonom od vsakega narečja in časa odtrganega pismenega jezika. Ločevanje te izreke od vsake žive govornice in od vsakega konkretnega slovenskega prostora se ji šteje v posebno prednost, češ da na ta način najbolj primerno družijo vse Slovence in preprečuje vsako pokrajinsko zamerljivost. Spet ni mogoče dovolj naglasiti, kako zelo se ta razlaga odmika od resničnih načel, na katerih je sezidana Škrabčeva teorija historične izreke. Pri njem, kot očetu in ustanovitelju teorije, ne more biti nobenega dvoma, da je šlo za odločen postulat zgodovinske izreke centralnih narečij 16. stoletja, ne pa za zahtevo idealne izreke nekakšne abstraktne pismene slovenščine same na sebi, abstrahirane iz vseh slovenskih narečij. Škrabec se ni in ni utrudil poudarjati neločljivo navezanost terjane historične izreke na čas in kraj in brez najmanjšega omahovanja in najmanjše nejasnosti jo je postavljajal na edino mogočo realno podlago, to je na Trubarjev in Dalmatinov »kranjski« pismeni jezik, odkoder izvira naša historična pisava. Kakor je tudi pri Škrabčevih naslednikih poudarek na želeni enotnosti slovenske jezikovne kulture, ki naj zajame celotno slovensko ozemlje, idejno upravičen in po končno doseženi politični združitvi Slovencev družabno celo razumljiv, je nadvse pomenljivo, da so se s spremenjenimi razlagami spodbijala historični izreki vsaka realna tla in da se je iz tistega, kar naj bi v resnici bila, namreč konkretno vtelešenje našega jezika v določenem času in kraju, sprevrčala v očeh slovenske javnosti v nov brezprostoren in brezčasoven, abstrakten jezikoven ideal. Ne moremo se izogniti ugotovitvi, da je takšen pomenski premik, ki ga je Škrabčeva teorija doživela pri njegovih naslednikih v teku sedanjega stoletja, izrazita ideološka paralela družabni vlogi irealne privzdignjenosti, ki jo je takoimenovana historična izreka dobila v življenju našega meščanstva in malomeščanstva.

In zdaj se ozrimo še na današnji čas in na vlogo in pomen obravnavane izreke našega pismenega jezika v našem sodobnem življenju. Prav tukaj bi morebiti kdo rekel: Kaj ne vidiš, da je historična izreka neokrnjena prebrodila našo narodno in socialno revolucijo in da se v današnjih dneh širi in utrjuje, kakor se še ni nikoli doslej? Ali ne sledi prav iz tega, da se pri svoji analizi problema motiš, ali pa hočeš morebiti trditi, da se naša današnja jezikovna omika omejuje na suženjsko nadaljevanje in posnemanje polpreteklega časa? Ne, moram odgovoriti na to, eden ali drug sklep bi bil napačen. Res je namreč, da je spričo naše sodobne množične kulture podedovana historična izreka pismenega jezika v našem javnem življenju segla dalj in bolj na široko kakor pa v časih, ko je veljala samo kot jezikovni simbol našega meščanskega in malomeščanskega razreda. Vendar je to samo ena plat resničnosti. Če jo hočemo

zajeti v celoti, moramo obravnavati še njeno drugo plat, pri tem pa najprej seči še enkrat v našo polpreteklost. Pri opisovanju takratnih jezikovnih razmer smo večkrat ugotovili, da si je naše meščanstvo in malomeščanstvo izoblikovalo v svojem vsakdanjem življenju modernim fonetičnim navadam precej prilagojeno pismeno govorico, ki je poleg historičnega izgovarjanja pismene slovenščine in poleg dialektov že predstavljala samostojen jezikoven pojav. Ta pojav je bil sad naravnega razvoja, direktno neodvisen od kakršnihkoli teorij, živ in resničen, vkljub drugovrstni vlogi, ki jo je igral v sami zavesti govorečih. In tako se je zgodilo že takrat, da so se njegovi odsevi, čeprav zaenkrat še brez kontinuitete, začeli kazati tudi v našem javnem življenju. Najbrž ni naključje, da so zvezani začetki javnega uveljavljanja pogovornega jezika — s tem imenom je bila namreč krščenjena modernim fonetičnim navadam prilagojena pismena govorica — z imeni mojstrov naše umetnosti in znanosti, Župančiča in Ramovša. Ne moremo si pač predstavljati, da bi mogli biti umetnost in znanost, ta vrhova narodne kulture, neobčutljivi za resničnost vsakdanjega življenja in da bi se lahko dosledno in vztrajno gibali samo v odmaknjenih, abstraktnih višavah. Takoj v prvih letih po koncu prve svetovne vojske in po ustanovitvi Jugoslavije se je Župančič kot tedanji vodja Slovenskega narodnega gledališča zavzel v nasprotju s predpisano historično izreko za modernejšo in bolj resnično slovensko odrsko govorico. • Učil je igralce na primer izgovarjati glagolski nedoločnik brez končnega i in njegovi številni prevodi tujih dramatičnih del že glede na uporabljene rime (recimo -u rimano z -el) očitno pričajo, da je vsaj ponekod terjal tudi moderno izgovarjavo drugih končnic. Vkljub temu, da se je Župančič sicer ustavil pred dosledno reformo slovenske odrske govorice in da je pozneje prav v ljubljanskem narodnem gledališču spet prevladala takoimenovana historična izreka, so njegova prizadevanja vtisnila močen pečat razvoju našega gledališkega jezika in so zasejala seme, iz katerega so rastle in rastejo do danes na naših gledaliških tendence naravnejše govorice. Drugič je stopila modernim fonetičnim navadam prilagojena govorica v javno življenje z Breznik-Ramovševim pravopisom iz leta 1935. Če se ne motim, je ta pojav prav takrat dobil svoje, še danes veljajoče ime. Omenjen je bil načeloma v uvodu in posebej so bili poleg tradicionalnih pismenih oblik dolgih glagolskih nedoločnikov zaznamovani kot pogovorne oblike takoimenovani kratki nedoločniki. Nedvomni oče te novotarije je bil Ramovš, ker v prejšnjih pravopisih in tudi Breznikovem pravopisu iz l. 1920 o tem še ni sledu. Da se je Ramovš zavzel za vpeljavo teh oblik — četudi pogojno — v uradni pravopis, pa je bila posledica njegovega novega, samostojnega študija slovenskega jezika, pri katerem je odkril takoimenovani kratki nedoločnik kot prastaro, še predtrubarsko varianto dolgega nedoločnika in ugotovil, da je razmeroma redka raba tega nedoločnika pri Trubarju znamenje, da je že Trubar privzdignil naravni jezik in mu s svojo načelno rabo dolgih nedoločnikov oblekel nekakšen prisilni jopič. Sicer se tudi ta Ramovšev reformatorični poskus naše pravopisne in pravorečne prakse v poznejših, skrčenih izdajah njegovega in Breznikovega pravopisa ni nadaljeval, je pa pustil prav tako vidne sledove kakor Župančičev, in Ramovševi avtoriteti je treba pripisati, da se vsaj načelna omemba pojava najde tudi v našem zadnjem, še danes veljajočem pravopisu iz leta 1950. Ko se po tem pogledu nazaj ozremo znovega na današnji čas, lahko torej ugotovimo, da nismo podedovali iz naše polpreteklosti samo abstraktne, brezprostorne in brezčasovne uradne historične izreke, ampak tudi že začetke nove tradicije naravnejšega in konkretnjšega izgovora našega slovenskega pismenega jezika. In prav v današnjih

časih, v naših spremenjenih družabnih razmerah so neglede na mehanično širjenje takoimenovane historične izreke dobila tudi prizadevanja za njeno odpravo ali korekturo še toliko močnejši poudarek. V tem brez dvoma lahko vidimo odsev stopnjevanega družabnega razvoja, ko se je posebno po drugi svetovni vojski zelo velik del našega kmečkega in podeželskega delavskega prebivalstva premaknil v mesta, kjer se sam od sebe odvija proces zmeraj večje jezikovne enotnosti pod vodstvom slovenskega pismenega jezika, in kjer socialna sestava prebivalstva zmeraj bolj zgublja svojo meščansko ali malo-meščansko naravo. V mestnih središčih se pretaplja dialektična govorica vseh slovenskih dialektov v zmeraj bolj enotno govoren jezik, in modernim fonetičnim navadam prilagojena pismena govorica že občutno potiska v ozadje posamezne dialekte. Na ta način postaja strah pred kakršnokoli dialektično razdrobitvijo pismene slovenščine sploh neopravičen, hkrati pa vsem dialektom skupne moderne fonetične navade nujno povzročajo njeno zmeraj večje približevanje ljudskemu jeziku. Menda se ne motim, če vidim prav v bistveno novih družabnih okoliščinah, ki so jih prinesle narodnoosvobodilna revolucija in v njej sledeča preobrazba naše družbe, poglavitni vzrok za naraščajoče diskusije o takoimenovanem pogovornem jeziku, ki konec koncev terjajo oficialno reformo historične izreke. Ker se je hkrati naša kultura razširila na prej še neznana področja, se potreba moderne izreke pismene slovenščine danes ne čuti na primer samo v gledališču, ampak predvsem tudi v filmu in sploh povsod tam, kjer se umetniške zahteve po živo podani resničnosti tolčejo z nenaravno historično izreko, ki v resničnem življenju sploh ne obstaja. In prav tako se razvija v spremenjenih razmerah tudi novo znanstveno raziskovanje našega jezika, ki omogoča bolj kritično in pravilno ocenjevanje našega jezikovnega razvoja, kakor pa je bilo to na splošno dano naši lingvistiki poprej.

Končne sodbe o naši historični izreki, o njeni utemeljenosti in usodi v današnjih in prihodnjih dneh si po vsem povedanem ni več težko ustvariti. Tiste vloge, ki naj bi jo po prvotni zamisli Škrabca in njegovih naslednikov zavzemala v našem narodnem življenju historična izreka, to se pravi, da bi predstavljala živo in resnično izreko vseh pismeno slovenščino govorečih ljudi, si ta izreka v teku skoraj sto let ni mogla izbojevati. Obveljala je do današnjih dni le kot izreka pismene slovenščine za slovesne ali zelo slovesne prilike, na njeno mesto v resničnem življenju pa je stopil takoimenovani pogovorni jezik, ki si je celo pri trdovratnih zagovornikih historične izreke že pridobil vsaj pogojno, poloficialno veljavo. Glede izreke pismene slovenščine vozimo torej zaenkrat po dveh tirih, vpraša se samo: *kako dolgo še?* Kdor se ne ukvarja z znanstvenimi jezikovnimi vprašanji in ni naravnost prizadet pri vprašanju umetniške uporabe našega pismenega jezika ali pa ne vidi velikega pomena, ki ga imajo takšna jezikovna vprašanja v razvoju celotnega družabnega in narodnega življenja, lahko gleda na ta pojav nekako od zunaj in prepušča samemu poteku časa, da se proces do kraja odvije. Stvar tistih, ki so po svojih znanstvenih in umetniških kvalifikacijah poklicani, da aktivno sodelujejo pri urejanju jezikovnih vprašanj, pa je, da po svojih močeh pomagajo h kar najbolj pravilnemu in najmanj oviranemu razvoju. S tega gledišča bi bilo želeli tole: Iz naših učbenikov naj se odpravijo nepravilne razlage o zgodovini slovenskega pismenega jezika in prenehajo naj neutemeljene karakterizacije razvoja slovenskega jezika kot takšnega, ki vidijo v bistvu moderne slovenščine, to je v njeni vokalni redukciji, zgolj nekakšno malomarno zakriviljeno govorno ohlapnost. Jezikovna znanost nam vendar pove, da je vokalna redukcija pono-

vitev podobnih ritmičnih in artikulacijskih tendenc, ki so delovale že v indoevropsčini in v praslovanščini. Naravnost osupljiv je paralelizem pri kratkih i-jih in u-jih: naš stari, iz praslovanščine izvirajoči polglasnik je bil v začetni praslovanski dobi še kratek i in u, in naš novi moderni slovenski polglasnik iz kratkih i-jev in u-jev predstavlja rezultat enakega procesa. Tudi so prav z vokalno redukcijo pogojene kvalitete naših e-jev in o-jev v nenavadno pogostem in geografsko razširjenem tipu besed, kakor sta na primer žena in voda, ki nosijo danes naglas na predzadnjem zlogu: širokost e-jev in o-jev je utemeljena s tem, da so bili svojčas nenaglašeni in zaradi vokalne redukcije široki. Takšnih ugotovitev o tesni povezavi našega jezika z vokalno redukcijo bi se dalo naštetih še več, na vsak način pa že te kažejo, kako nesmiselno je zaradi historične pisave zametavati slovensko vokalno redukcijo v načelu in jo predstavljati kot nekakšen sad pokvare ali celo tuje deformacije našega jezika. Kar se tiče zgodovine naše pismene slovenščine, naj se ne skuša na ljubo abstraktnemu idealu nekakšnega konglomerata iz vseh slovenskih narečij zmanjševati poudarek, da sloni na centralnih, »kranjskih« dialektih, ampak je po zgledih vseh drugih kulturnih jezikov treba priznati, da je razvoj vsakega pismenega jezika odvisen v prvi vrsti od jezikovnega razvoja v narodovem političnem in kulturnem središču; zato je treba priznati tudi odločilno vlogo, ki jo imajo živa centralna narečja pri oblikovanju današnje, modernim fonetičnim navadam prilagojene slovenščine. Nadalje naj se ne spregleduje resnica, da je modernim fonetičnim navadam prilagojena pismena slovenščina že našla svojo popolno estetično upodobitev v Prešernovih poezijah in da ni mogoče povzdigovati Prešernove poezije v narodov simbol in zavračati hkrati njene jezikovne oblike, ki se v svojih poglobitnih potezah sklada s fonetiko našega pogovornega jezika. Takoimenovani pogovorni jezik, to je moderna izreka pismene slovenščine, naj se torej nikakor ne odriva v komedije in kvečjemu še naturalistične drame, ampak naj se vpoštevava v polni meri njegova že dokazana primernost za najvišje stvaritve umetnosti. Pri vsem tem lahko ostanemo in je tudi prav, da ostanemo pri naši historični pisavi, treba je samo v naših učbenikih opisati njeno moderno izreko in jo na živi, resnični podlagi bližje normirati. Ta stvar terja seveda podrobno delo in se najbrž tudi ne da opraviti v eni sami izdaji pravopisa, vendar ni nobene ovire, da se vsaj tiste poteze takoimenovane historične izreke, ki najbolj nasprotujejo živi izgovarjavi pismene slovenščine, odstranijo že iz prihodnje izdaje pravopisa, ki je v pripravi. Mislim, da bi bilo koristno in priporočljivo odpreti o tem vprašanju javno diskusijo, da bo tako lažje doseči korekturo historične izreke, tega preživelega znamenja našega mučnega, zapoznelega družabnega in kulturnega dozorevanja, ki nas tako ostro loči od slehernega razvitega naroda s historično pisavo.

Kajetan Gantar

K »TURJAŠKI ROZAMUNDI«

Hrast stoji v Turjaškem dvoru, vrh vzdiguje svoj v oblake ...

Pred leti sem bral v nekem zanimivem članku v »Proteusu«, da je ob tem verzu »prvak naših pevcev kot botanik spodrsnil«: drevo, ki stoji pred Turjaškim gradom, ni hrast, marveč stara, košata in čistiljiva lipa (V. Petkov-

šek, Naše lipe — naš ponos; Proteus X 116). Kaj torej? Ali se je Prešeren zmotil? Ali morda ni razlikoval lipe od hrasta? Ne, naš pesnik se ni zmotil, dobro je vedel, zakaj je postavil ravno hrast na začetek pesmi o Turjaški Rozamundi. Hrast namreč pomeni v Prešernovem pesniškem glosarju nekaj silnega, ponosnega, kljubovalnega. Hrast stoji prav v istem pomenu, kot podoba nečesa silnega, ponosnega, kljubovalnega, tudi na začetku neke druge Prešernove pesmi: »Hrast, ki na tla vihar ga zimski trešne...« Hrast v »Turjaški Rozamundi« potemtakem ni samo drevo v Turjaškem dvoru, marveč nekaj več, nekak nehoten simbol moči in časti turjaške dinastije. Označujem ga kot »nehoten« simbol, ker ne preide popolnoma v to, kar simbolizira, marveč poleg tega nemoteno opravlja svojo funkcijo kot realen predmet v sklopu dogajanja.

Poleg nazorno-plastične in simbolične pa opravlja hrast tudi muzikalno funkcijo. »Hrast stoji v Turjaškem dvoru, / vrh vzdiguje svoj v oblake...« — kako mogočno in ponosno zveni ta uvertura, z glasbenim terminom bi rekli »andante patetico«! In nato: »Rozamunda, roža deklic, / čast dežele je domače...« — kako čisto drugi akordi so to, anapestovsko lahkotni, mehki in nežni, z glasbenim terminom bi jih označili »allegro grazioso«! In tako se moški in herojski »andante patetico« ter ženski in nežni »allegro grazioso« skozi vso pesem medsebojno prepletata in prav to prepletanje dveh diametralno različnih tonov, ki ga vsi prav dobro občutimo, ki pa mu je tako težko najti ustreznega strokovnega izraza, daje pesmi njen posebni melodiozni čar.

Ko nam nato pesnik predstavi oba glavna junaka, Rozamundo in Ostrovrharja, in retrospektivno razloži vzrok današnje gostije, stopi na prizorišče nova oseba: »pevec razglašene slave«. Pesem, ki jo zapoje pevec, je romanca v romanci, pesem v miniaturo, zato — povsem razumljivo — izdelana s filigransko umetnostjo, opremljena ne samo z asonancami, ampak deloma tudi z rimami (enake — junake, cveteče — sloveče) in z različnimi pesniškimi figurami (anafora, epitheta ornantia, primera, hiperbola itd.).

Po kratkem premoru v pesmi prvič spregovori glavna junakinja — Rozamunda. Njene besede so namenjene Ostrovrharju, podobno kot so bile pevčeve besede le odgovor na tetino vprašanje — vsaj na videz. V resnici pa... V resnici pa predstavljajo te besede neposreden dialog med pevcem in Rozamundo.

Pevec:

Bog jo živi gospodično,
Bog ji hčere daj enake,
tak' cveteče, tak' sloveče,
Bog ji sine daj junake!

Rozamunda:

Brez otrok moj zakon bodi,
brez veselja leta stare,
ako šla bom prej k poroki,
ako prej moža objamem...

Kakšna podobnost v stilizaciji, kakšna resonanca v vsebini! Kar ji pevec dobrega želi, temu se Rozamunda s svojo zakletvijo skoraj zavestno odreče. Kdo ne sliši iz teh verzov jedke tragične ironije? Upal bi si trditi celo, da je v »dialogu« med pevcem in Rozamundo jedro celotne pesnitve, še več, njena peripetija. Pevec ji želi vso srečo, želi ji hčere lepotic in sine junake; Rozamunda pa se zaroti, da ne pojde prej k poroki, preden ne vidi lepe Lejle. Zdi se, da si Rozamunda s temi besedami sama nakoplje »brez veselja leta stare«. Zdi se, da se v teh besedah skriva ost zoper kako Prešernovo simpatijo: pevec (Prešeren?) ji želi vso srečo — toda ona si sama s svojo ošabnostjo in naglo jezo nakoplje nesrečo in tegobo: motiv kaznovane prevzetnosti, ki se v Prešernovih pesmih večkrat ponavlja (Dekletom, Zarjovela devičica, Povodnji mož). Podobno misel je izrekel že Kidrič: »Španskim šaljivo-burlesknim romancam se pozna,

da jim je iskal snov zavrtnjeni pesnik, v katerem je še delovala jeza nad deklisko prevzetnostjo in domišljavostjo... Pri resni romanci o Turjaški Rozamundi je odmev jeze še glasnejši...» (Prešeren II 198). In Slodnjak: »Naša romanca osvetljuje v izvorni luči motiv kazni za prevzetno dekle... v pesnitvi je čutiti neko srčno prizadetost« (Poezije 97). »Dialog« vsekakor potrjuje to domnevo.

»Dialog« je torej jedro in peripetija romance; poslej se dejanje naglo nagne v Rozamundino nesrečo. Dogodki si slede s filmsko naglico: Ostrovrhar zbere hlapce in prijatelje, si opasa ostri meč in odjezdi na Turčine; ne udrži ga reka Kolpa, niti turške straže, pred seboj drevi Bosnjake, razdene bašetov grad, reši zaslužnjene rojake in odpelje s sabo lepo Lejlo. V nasprotju z lagodno statičnostjo in počasnim tempom prvega dela romance (gostija na Turjaku 1—78) je tempo dogajanja v drugem delu (boji s Turčini in poroka z Lejlo 79—110) rapidno pospešen. To je razvidno tudi iz nesorazmerja med številom verzov in zunanjim časom dogajanja (nemški literarni teoretiki označujejo prvo kot »Erzählzeit«, drugo kot »erzählte Zeit«):

	»Erzählzeit«	»Erzählte Zeit«
I. del 1—78	78 verzov	gostija na Turjaku (eno popoldne?)
II. del 79—110	42 verzov	priprava na boj, pot v Bosno, osvoboditev ujetih rojakov, osvojitve in spreobrnitev lepe Lejle ter poroka z njo — vse to zavzema objektivno precej več časa, čeprav pesnik tega izrecno ne naznačuje

Nasprotje med počasnim tempom prvega dela in pospešenim tempom drugega je razvidno tudi iz raznih stilističnih razlik. Tako n. pr. v prvem delu prevladujejo nedovršni glagoli (stoji, vzdiguje, sedi, gostuje, vžigajo, snubi...), v drugem delu dovršeni glagoli (zbere, pošlje, vdrže, razdene, reši, vzame...); v prvem delu epska širina (razni opisi, premi govori, številne anafore), v drugem delu dramatska zgoščenost, dejstvo poleg dejstva. Na koncu pesmi se tempo spet umiri in poleže v finalu, ki je tako značilen za vso Prešernovo epsko poezijo: »Rozamunda grede v kloster, / čast ljubljanskih nun postane.« V podobnih akordih izzvenijo tudi druge Prešernove pripovedne pesmi, n. pr. »Povodnji mož«: »Vrtinec so vid'li čolnarji dereč; / al Uršike videl nobeden ni več.« »Krst pri Savici«: »Domov je Bogomila šla k očeti, / nič več se nista videla na sveti.« V vseh teh zaključnih verzih se zrcali neka zastrta bolečina, vsi ti verzi sklenejo pesem harmonično in ubrano, kot bi se poglobili morski valovi ob peščenem obrežju. Tak zaključek je izrazito Prešernov in ni verjetno, da bi bil posnet po Grillparzerju, kakor domneva I. D. v svojem sicer zelo zanimivem članku (»Sloveča lepa Hero v Abidi«, JiS IV 121). Da je to res, nam najlepše dokazuje »Lepa Vida«, ki se v vseh ljudskih inačicah konča: »Tebe bom per kralju zgovorila; / le lepo doji mi mojega kraljiča!« Realen fakt brez vsake sentimentalnosti — in pika. V varianti, ki jo je požlahtnil Prešeren, pa zaključujeta pesem dva zanj tako značilna verza: »Vida vsak dan je pri oknu stala, / se po sinku, oču, mož' jokala.« —

In še ena beseda je značilna v tem finalu: beseda »čast«. Na začetku pesmi pravi pesnik o Rozamundi: »čast dežele je domače«; na koncu pa: »čast ljub-

ljanskih nun postane«. Prešeren je dobro vedel, zakaj je dal besedi »čast« tako silovit poudarek. »Turjaška Rozamunda« je romanca, viteška pesem; v viteškem kodeksu vseh časov pa je bila čast najvišji postulat. »Čast« — temu se v jeziku homerskih vitezov pravi: *αἰὲν ἀμιστεῦν καὶ ὑπεύροχον ἔμμενα ἄλλον* («zmerom biti najboljši in daleč prekašati druge»). Ista agonalna miselnost preveva tudi srednjeveške fevdalne plasti, o čemer zgovorno pričajo viteški turnirji in trubadurska lirika: za junaka je najhujši udarec, če ga drug v boju premaga; za dekle najtežji poraz, če jo druga v lepoti prekosi in ji prevzame ženina. In »Turjaška Rozamunda« je pesem časti v viteškem pomenu. Ideja časti dominira nad celotno romanco. »Hrast« na začetku pesmi, hrast, ki »vzdiguje vrh v oblake«, je, kot že rečeno, nehoten zunanji simbol turjaške časti. Turjaška Rozamunda je »čast dežele domače« in ne samo domače, saj jo snubijo baroni tudi iz nemških in laških dežel, tako da teta upravičeno sprašuje: »Kje bi neki dekle raslo lepši od neveste naše?« Ko pa Rozamunda zve za nevarno teknico, je treba ogroženo čast rešiti: bašetovo sestro ponižati in privedi na Kranjsko! Kot pretveza za doseg tega cilja ji služi — sramota, ki ogroža čast domačih junakov, sramota, da kristjane v Bosni še oklepa jarem. Ostrovvrhar osvobodi usužnjene kristjane — sramota je izbrisana. Junakovo srce se hkrati vname za lepo Lejlo in ko naposled lepa Lejla zapusti Mohamedovo vero, pade še zadnja ovira za njuno poroko — junakova čast ni s tem prav nič prizadeta, pač pa Rozamundina. In Rozamunda? »Rozamunda grede v kloster, čast ljubljanskih nun postane.« S tem je tudi čast turjaške dinastije oprana, pesem je izpeta.

Jože Toporišič

ALTERNATIVNI SOGLASNIŠKI SKLOPI SLOVENSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA

Sklope imenujemo nepretrgano govorno zvezo soglasnikov. V slovenskem književnem jeziku jih nahajamo v posameznih besedah (*ostro*), v besednih enotah (*od strica*) in na meji dveh besed ali besednih enot (*gost prihaja*). Po položaju v nepretrganem govornem toku lahko ločimo vzglasne ali predvokalske (*stric*), medvokalske (*po strani*, *od strahu*) in povokalne pred premorom ali izglasne (*čistk*). Po številu členov ločimo eno-, dvo-, tri- do osemčlenske sklope: *jug*, *ljub*, *ključ*, *sključen*, *k* *sključenemu* itd.

1. Ker sklopi pri nas sistematično še niso obdelani, je treba, preden se lotimo obdelave alternativnih, povedati nekaj splošnih stvari o slovenskih sklopih sploh. Slovenski knjižni jezik je z njimi sorazmerno zelo bogat, nepri- merno bogatejši kakor, na primer, srbohrvaški. V govornem *vzglasju* so mogoči sklopi, ki imajo do pet členov. Posamezni členi soglasniškega sklopa so razporejeni tako, da dobimo vsakikrat, ko izpustimo katerega izmed njih — lahko jih izpustimo tudi več hkrati — spet sklop, ki je v slovenščini bodisi izkazan, vedno pa izgovorljiv (razume se, da je pri tem treba upoštevati sistemske premene slovenskega konzonantizma): *k* *sključenemu*, *h* *ključu* (izpuščen *s*), *k* *sljudi* (izpuščen *k*), *k* *ljudem* (izpuščena *s* in *k*), *k* *skledi* (izpuščen *j*) itd.

Posebno zanimivo in za naš problem važno je zaporedje posameznih členov soglasniškega sklopa. Razporejeni so najprej po stopnji svoje zvenečnosti: vokala se tiščijo najbolj zveneči, to je sonanti, prednje ali zanje pa se v skladu

z distribucijskimi pravili postavljajo nesonanti, to je nezveneči in zveneči soglasniki: *rob-drob-zdrob-(g)zdrobu*, *rop-trop-strop-k stropu* itd. Razume se, da tudi sonanti lahko naraščajo: *leto-mleti-v mlin*.

Postavljenemu pravilu se upirata samo dva sonanta, in sicer dvoustnični *v* (znak *w*) ter *r*, ki lahko stojita tudi pred zvenečimi nesonanti: *vdeti*, *rdeti*. Fonetična analiza pa nam pove, da sta *w* in *r* v takem položaju glede na stopnjo svoje zvenečnosti oslABLJENA, to je izenačena z zvenečimi nesonanti. To se prav lepo vidi iz izjemne govorne asimilacije izglasnega nezvenečega soglasnika na takšen sonorno oslABLJENI *w*: za pravopisno *boš vzel* govorimo *božwzew*, čeprav sicer pred sonantnim fonemom *v-w* v enakih okoliščinah govorimo nezveneči par nesonanta, na primer: *boš videl*, *boš vlekel*, vsakokrat *s š*, ne *z ž*, kot v primeru *boš vzel*. Drugih sonantov pred nesonantom slovenščina v vzglasju ne pozna, kajti za pravopisno *vztrajati* govorimo na začetku besede nezveneči dvooustnični *v*, ki se prav rad izgublja, ali pa vokal *u*, ki je stanovitnejši.

Drugo, kar usmerja sestav soglasniškega sklopa, je izgovorna bližina posameznih njegovih članov. V slovenskih slovnicaH večkrat naletimo na pojem težko izgovorljive soglasniške skupine: tako se na primer za zapornike trdi, da so drug za drugim težko izgovorljivi. Nekdaj je res bilo tako (v praslovanščini na primer, pa tudi v nekaterih obdobjih slovenskega jezika ali posameznih njegovih narečij), danes to ne drži več, saj znamo kar lepo izgovoriti naslednje sklope: *kdo*, *k tebi*, *k tkavcu*. Zares težki soglasniški sklopi pa so na primer *ts*, *cs*, ki radi prehajajo v en sam dolg ali pa tudi navaden glas *c*, pa sičnik pred šumevcem, na primer *sč*, *sš*, kakršni so v slovenščini na meji dveh morfevov *sčasoma*, *s šibo*, pa le na začetku besede, medtem ko so v končniškem delu odpravljeni z asimilacijo: *zvežčki* in podobno.

V besednem *izglasju* so v slovenskem knjižnem jeziku mogoči sklopi z največ tremi členi: *star-tovarn-črnk*, *pas-past-prst*. Tudi tu je razvrstitev posameznih členov strogo zvočna, vendar ravno nasprotna razvrstitvi iz vzglasja: sonantom, ki se tišče vokala, nesonanti šele sledijo, vtem ko so v vzglasju pred njimi: *tja* — *bajt*. Za primer nekaj zanimivih izglasij: *črv*, *krm*, *salv*, *barv*, *mojr*; *mačk*, *sekt*, *petk*, *prerokb*, *sodb*, *recept* itd. Posebno skupino tvorijo izglasja s samimi sonanti (*tovarn*), posebno z nesonanti (*pest*) in posebno s sonanti in nesonanti (*bajt*). Primeri lepo kažejo, da se slovenski knjižni jezik soglasniških sklopov tudi v izglasju ne boji, in sicer ne glede na to, ali sestojijo iz »težkega« zaporniškega sosledja ali ne.

Med *dvema vokaloma* je v slovenskem knjižnem jeziku mogoč sklop s celo osmimi členi: v posamezni besedi so največ štirje (*okostnjak*), v besedni enoti jih more biti pet, izjemoma celo šest (*od sključenega*, *od »k sključenega«*), na meji dveh besed pa, kot rečeno, celo osem (*pet statistk v sključenem položaju*). V medvokalnih sklopih se razvrstitev posameznih členov ravna po načelu: sklop v izglasju plus sklop v vzglasju. Kakor v prvih dveh tipičnih položajih tudi tu slej ali prej trčimo na izgovorne meje, katerih posledica so premene soglasniških sklopov.

2. *Alternacije ali premene soglasniških sklopov* so dvojne: ene so dopustne (za pravopisno *v* v besedi *vstati* lahko poleg nezvenečega bilabiala govorimo tudi *u*), druge so obvezne (govorimo *petka*, najsi gre za dan v tednu ali za številko; ko pa končnica odpade, govorimo obvezno *petek* in *petk*).

V vzglasju imamo tele premene: poleg zveze *w + zveneči soglasnik* ali nezveneči *w + nezveneči soglasnik* govorimo lahko tudi *u + zveneči* ali nezveneči soglasnik (*vdor*, *vnema*, *vstati*). To je še navadnejše takrat, če se pred

takšen sklop postavi še kakšen soglasnik: k vdoru, z vnemo, pot v mraku, boš vstal. Pravila blagoglasja nam narekujejo različico *w* za vokalnim izglasjem: bo vdrl, že v mraku, je vstal. Podobno je s sklopom rd-: ordeč ali rdeč: lep ordeč. Kar je tu ugotovljeno za dvočlenski sklop, velja tudi za veččlenske (vljuden, vzdržati, vztrajati ip.): v vseh teh primerih poleg dvoustničnega soglasnika smemo izgovarjati tudi vokal *u*.

V izglasju je takole. Kakor v vzglasju sonant ne more stati pred nesonantom (izvzeti so razloženi primeri vzglasij rd-, vd-), tako v izglasju, najsi bo besedno ali govorno, sonant ne more stati za nesonantom. Za slovenski knjižni jezik torej ni mogoč izgovor *juṭr*, *stekl* itd., ker nezvnečih parov pri teh glasovih nimamo ali pa v takem položaju ne morejo biti. Končnica *θ*, ki bi tak sklop iz medvokalnega položaja postavila v izglasje, zato povzroči njegovo premeno, v našem primeru razpad. Pri tem velja načelo, da se med nesonant in sonant vriva polglasnik, pred *j* pa vokal *i*: *jutro*, *steklo*, *ladja* daje *juter*, *stekel*, *ladij*. Ta pojav srečujemo v nom. ednine pri samostalnikih moškega in ženskega spola (vetra, žetve — veter, žetev), pri pridevniku in opisnem deležniku (postna, rekla — posten, rekel), pa tudi v gen. množine pri samostalnikih ženskega in srednjega spola (tekma, nadstropje — tekem, nadstropij), v ak. ednine pri sam. ž. spola (smokve — smokev) in sem ter tja tudi še drugje (osmih — osem) itd. Natančne meje tega pojava še niso zapisane ne v slovnicaх ne v pravopisih.

Obratna razvrstitev členov v izglasnem sklopu, to je sonant + nesonant, pa je za slovenski knjižni jezik povsem navadna, kot je bilo že povedano (bajt), čeprav gre res v veliko primerih za tuje besede: tako na primer za *j* (fajf, kajž), pogosto tudi za *l* (Alp, alf, alt). Potrdilo za tovrstno izglasje nahajamo, kot se iz primerov vidi, v gen. množine pri samostalnikih ženskega in srednjega spola, pa tudi v nom. samostalnikov moškega spola, kadar gre za tujke. Slovnici bi spričo tega ne bilo treba omahovati niti pri obliki za gen. pl. samostalnika *ovca* (poleg *ovác*, kar se čuva zaradi posebnega naglasa, navaja tudi nesistemske ovec), niti pri obliki *stvaric*, ki se prav tako upira zmagoviti težnji slovenskega knjižnega jezika — in ne samo knjižnega — in ki v teh primerih hoče imeti takšno podobo osnove, kakršna je značilna za vse druge sklone.

Kako je pa z izglasji, v katerih imamo samo enakopravne člene soglasniških sklopov, to je bodisi same nesonante, bodisi same sonante? V slovnici in deloma tudi v pravopisu imamo sicer navedene primere *hrušk*, *tovarn*, od katerih se ločijo primeri tipa *lučic*, *morij*; toda *morij* je navedeno kar pri *ladij* (naša prejšnja skupina), tako da pravzaprav niti ne vemo natančnih mej tega pojava (poleg *okolij* imamo namreč tudi *polj*), *lučic* pa je spričo *tepk*, *petk* itd. tudi sumljivo.

Oglejmo si najprej nesonantsko alternacijo *lučca*-*lučic*. Primeri tipa *mačk*, *Magd*, *petk*, *prerokb*, *sodb*, *zvezd*, *pišk* itd. so zgovorna priča, da *i* v *lučic* ne more imeti naloge, olajšati izgovor, ker bi potem tudi v večini teh izglasij morali imeti takšen olajševalni vokal. Kaj pa potem opravičuje zahtevo slovnice in pravopisa, da je v gen. plurala obrazilo -c treba od osnove ločiti z vokalom *i*? Morda spomin na nekdanji *lovic*? Naj bo stvar takšna ali drugačna, sledeč razvojni težnji slovenskih soglasniških sklopov, v gen. plurala takšni soglasniški sklopi ne poznajo premene, torej tudi *lučca* lahko prebije brez nje. V tem nas potrjuje popolnoma vzporedna oblika pri samostalnikih srednjega spola, ki pred takšen -c ne vrivajo nikakršnega vokala (očesce, očesc itd.).

Mogoče je, da se bo ta ali oni spomnil še *hlapca* ali *petka*. Ali naj torej tudi tu v brezkončniškem sklonu, nominativu, govorimo brez premene so-

glasniškega sklopa, torej *hlapec, petk*? Saj imamo tudi tukaj v večini sklonov sklop dveh nesnantov, zakaj bi ga potem ne imeli tudi v nominativu! — Res se zdi, da je slovenski jezik v tem nekoliko nedosleden, toda samo na prvi pogled. Ni dvoma sicer, da se v narečjih za knjižno *hlapec, petek* res že govori *hlapec* in *petk*, toda prav tako je res, da narečja nom. ednine (*hlapec, petek, lučec*) še ločijo od gen. množine (*petk, lučc*), torej prav tako, kot se zahteva za knjižni jezik. Prvi sklon ednine je neprimerno pogosteje rabljen kot drugi množine, zato vztrajneje čuva zgodovinsko upravičeno soglasniško-vokalno obliko svoje osnove (*hlapec*), medtem ko je gen. pl. nē (*petk, lučc, nitk*), čeprav je bilo nekoč oboje enako. Vendar je res, da ta opozicija med nom. ednine in gen. množine vedno bolj izginja. Pri tem pošteno pomagajo posebno tujke, razume se, poleg moderne vokalne redukcije: v slovenskem knjižnem jeziku imamo na primer v nom. ednine dva zapornika vedno ločena drugega od drugega, prav tako obrazili -c in -k od predhodnega soglasnika (*laket, hrbet, valpet; dedek, hlapec, zvezek*), toda ob njih imamo tujke z neločenim sklopom (*sekt* in podobno). Premoč nom. ednine nad gen. množine se lepo vidi tudi iz opozicije med *dal* (fonet. daw) in *skal* (fonet. skal). Tu se je nom. obdržal v posebni, od drugih sklonov različni obliki svoje osnove (daw : dala), medtem ko so na osnovo gen. množine drugi skloni vplivali bodisi tako, da so preprečevali njegovo glasovno oddaljitev, bodisi da so enotno obliko celo na novo vzpostavili; od tod izgovor *skal* namesto pričakovanega *skaw*.

Deloma zapletenejša je problematika soglasniških sklopov, ki sestojijo iz dveh sonantov in bi jih končnica $\emptyset$ morala spraviti v izglasje: *tovarna, morje, slavje, čmrlja, konja, polja, okolja* ip. V naših učbenikih in tudi v znanstvenih delih taka izglasja niso dognana, čeprav ni dvoma, da bi nam bilo tako v pravopisu kakor v pravorečju kakšno usmerjevalno pravilo izredno dobrodošlo; tako nam ne bi bilo treba toliko listati po pravopisu, in sicer dostikrat zaman. Nikjer ni povedano, kdaj v takih sklopih nastaja alternacija in kdaj ne (to je *morje* — *morij*, *tovarna* — *tovarn*).

Problema se je loteval Breznik, toda z ne povsem posrečene strani. Po njem se med izglasna *nezlogotvorna* sonanta vriva polglasnik oziroma *i* (*to-varen, morij*); kadar pa je prvi sonant *zlogotovoren* (Brezniku je bil *zlogotovoren* še *r* v primerih tipa *trma*), se med sonanta ne vriva nikakršen vokal (*trma, trm*). Pravilo ni bilo najboljšo in Breznik je že sam dopuščal izgovor *tovarn* poleg *to-varen*, s čimer si je pravilo praktično podrl. Današnja slovnica pravila nima, predpisuje le *tovarn*, problem, kako je s takšnimi izglasji, pa je kljub temu ostal.

Tudi tu je treba ločiti nom. ednine od genitiva množine. V prvem primeru medvokalni soglasniški sklop sonant + sonant, ki bi ga končnica $\emptyset$ postavila v izglasje, načeloma razpada: *življa, sejma, jarma, semnja, ravna, ničemurna, kalna, lakomna* — *živelj, sejem, jarem, semenj, raven, ničemuren, kalen, lakomen*. Polglas se med takšne sonante le tedaj ne vrivā, če je pred sklopom polglasnik: *trna, čmrlja, obrvi, črna, umrla* = *trn, čmrlj, obrv, črn, umrl*. Takšne primere je navajal že Breznik, treba pa jih je spopolniti v skladu z našim pravilom še s pridevniškim tipom *smiseln* ter s tipom *poln*, kjer polglasu ne sledi najprej *r* (kakor v vseh Breznikovih zgledih) oziroma kjer polglasnika sploh nimamo (*poln*), temveč imamo pred sklopom -wn vokal *o*. Tudi tujke imajo neločene sonante: *filma* — *film*. Primeri tipa *čmrlj, trn* pa vendarle težijo k dvozdlozemu izgovoru pri vseh tistih Slovencih, ki iz svojega narečja ne poznajo vokalčnega *r* (tudi Bezlaj je zapisal tak dvozdložni izgovor: tərən).

Primeri tipa *obr*, *barv*, *umrl* pa močno nagibajo k vokalizaciji svojega izglasnega sonanta, kar je za knjižni izgovor skoraj dopustno. Celo tip *poln* teži k dvožložnosti, bodisi da se izgovarja *poun* bodisi *powən*, vendar drugo za knjižni jezik ni primerno, ker ruši sistemsko razdelitev (distribucijo) sonantov v knjižnem jeziku.

V gen. množine pa veljajo drugačna pravila: kolikor to dopušta soglasniška distribucija slovenskega knjižnega jezika, se v njem skuša ohraniti tista podoba osnove, ki jo imajo vsi drugi skloni: *tovarna*, *drajna*, *Vilma*, *barva*, *gumno*, *zrno*, *trma* = *tovarn*, *drajn*, *Vilm*, *gumn*, *barv*, *zrn*, *trm* itd. Podobno, vendar z delno posebnostjo, gre tudi *sanje*, *polje* — *sanj*, *polj* (tipična premena dvočlenskega predvokalnega sklopa z enočlenskimi izglasnimi). Problematika izglasij v *barv*, *zrn*, *trm* je enaka kot pri enakšnih izglasjih v nom. ednine (*trl*, *črv*, *trn*). Drugače pa je s primeri *morje*, *slavje* — *morij*, *slavij*. Medvokalni sklop *-rj-* bi v izglasju moral po glasoslovni poti dati *-r* (primer *gospodarja* — *gospodar*), toda težnja po skladnosti z glavnim sklonom je tak fonetični razvoj zavrla in *j* okreplila v *-i*, ki mu je bil po analogiji iz drugih sklonov dodan še *j*. Podobno se da razložiti tudi oblika *slavij*.

Slovenski učbeniki pa poleg upravičenega *morij* in *slavij* navajajo tudi še *okolje*, *okolij*. Breznik je namreč postavil pravilo, da se pred *j* vriva *i*, toda sam je navajal tudi *polje*, *polj*, kjer takega *i* nimamo. Tudi naši učbeniki in priročniki priznavajo *polj*, *olj* in podobno proti *okolje*, *okolij*, čeprav pravila za razlikovanje (*okolje* — *okolij*) ne navajajo. Vzporedne oblike *sanje*, *sanj*, *znamenja*, *znamenj*, še posebej pa *polje*, *polj* nas uče, da razlikovanje ni potrebno in bi bilo *okolje*, *okolj* prav tako dobro, če ne še boljše, ker tako odpade nepotrebno pravilo in, kar je še važnejše, nepotrebna zadrega pri pisanju in v govoru.

Omeniti je treba še, kako je s tročlenskimi soglasniškimi sklopi, ki bi jih končnica *o* morala iz notranjosti besede postaviti v njeno izglasje, na primer *zemlja*, *marnje*, *Dravlje* ip. V SP je za *zemljo* zapisan samo gen. na *-á*, torej *zemljá*, z nealternativnim sklopom, pač pa pri *ozemlju* z alternativnim (*ozemelj*). Tudi *zemlji* je treba priznati to pravico, saj jo imamo potrjeno tudi z *Dravelj*, *marenj* itd. Gen. od *ogrlje* se glasi *ogrlj*, kar je v skladu s pravilom, da se sonanta za polglasom ne ločita s polglasom, medtem ko se palatalizirana *l'* in *n'* za vokalom ločita (*Dravelj*, *marenj*). *Nederij* za gen. množine samostalnika *nedrje* je morda pravilno, četudi je običajneje *nedrij* (tudi veter zgubi svoj »zlogotvorni« r v vetru), upira pa se pravopis, ker polglasnika v nekončniških zlogih nikdar ne pišemo z *e*.

Ob koncu še *medvokalne* alternacije. Nastajajo v zvezi s tvorbo besed in so v SP deloma obdelane. Povedati je treba le, da so te premene enake premenam iz izglasja, samo da tu vlogo premora prevzame soglasnik, ki pristopi takšnemu sklopu. Tako nesonant + sonant + soglasnik ni obstojno, temveč se pred sonant vriva polglas (pred *j* seveda *i*): *okn*+*ski* = *okenski*, *vetr*+*nat* = *vetrnat* (»zlogotvorni« s polglasom pred seboj), *zemlj*+*ski* = *zemeljski*, *dravlj*+*ski* = *draveljski*, *ladj*+*ski* = *ladijski* ip. Zaradi sistematičnosti je treba navesti še tipični intervokalni sklop, ki v nikakršnih okoliščinah ne dopušta premene. Ta nealternativnost je omejena na dvočlenske sklope tipa *jezdec*, *prišlek* in podobno, ki v drugih sklonih polglasa ne izgube, čeprav bi ga morali. Tako imamo tudi *jezdca*, *prišleka* in podobno, v čemer je spet lahko videti težnjo slovenskega jezika, da ima v svojih osnovi čimmanj premen.

Taka je problematika naših soglasniških, posebno alternativnih sklopov.

KOLJCOV, MURN IN LJUDSKA PESEM

Koljcov in Murn se srečata marsikdaj, arteški vodnjak, iz katerega zamemata studenčnico, je pa ljudska pesem. Koljcovu je bila prav ljudska pesem — ruska in ukrajinska — prva učiteljica. Tudi slovenski rod moderne je zrasel v času, ki je imel še posebno v časteh ljudsko ustvarjanje. Vemo pa tudi, s kakšnim navdušenjem je ta generacija prebirala rusko in ukrajinsko ljudsko poezijo. Silva Trdinova piše, da je Murnu bral ruske ljudske pesmi in ga navduševal zanje Kette (Disertacija XV). V AZ so ohranjene tudi Župančičeve pesmi »iz ukrajinsčine«. Torej jih je Župančič moral brati vsaj že 1895, in če ne prej, jih je imel Murn v rokah v prvi polovici 1897, kakor priča njegovo pismo Abramcu 6. VI. 1897.

Prve pesmi z ljudsko motiviko zasledimo pri Murnu že med najstarejšimi ohranjenimi (Ne maraš šopka, ljubica, Povej idr.) in odtlej se je vračal pesnik marsikdaj k temu izviru vse do zadnjih dni. Zlasti zanimive so v tem pogledu Povej, Narodna pesem (Kaj pravite, kaj pravite), Glej, trdosrčna deklita in Na holmcu, ki imajo svoje sestrice pri Koljcovu, a se dá bolj ali manj dokazati, da sta oba pesnika posegala po motive v neizčrpno ljudsko zakladnico. Samó pri Murnu je vprašanje, ali v slovensko ali v rusko.

Iz zadružne dobe (ali pa celo iz 1895) je Narodna pesem. Zgodnji čas nastanka te pesmi že vnaprej izključuje misel, da bi ta motiv posredoval Koljcov. Po drugi strani pa trdi Trdinova, da je prav ta motiv eden dokazov, da je sledil Murn domači ljudski pesmi: »Ljubezen do vsega narodovega ga je približala narodni pesmi — ruski (Ukaz, Moji Maruški) kakor domači (Narodna pesem, LZ 1897, 583)« (LXIII). In še to: v DS 1899, 274 je objavil Zdenčan Narodno pesem, ki opeva isti motiv. Primerjava njegove s pesmijo Koljcova Ljudi dobre, skažite kaže, da je zgled našel pri Rusih — Štrekelj ga namreč ne pozna. Zdenčan je dobil motiv morda le v drugi varianti kot Koljcov. Zdenčan: Oh povejte, ne tajite, / vi neusmiljeni ljudje! / Kam odšel je dragi z doma. / Dejte, kje ga najdem, kje? // Če znabiti drugo ljubi, / name pa ne misli več? / Ne, ne, to pač ni resnično, / da mu nisem v čislih več. // Če je šel za temne gore, / pa jih prehodila bom, / in za njim globoke vode / rada prebrodila bom. // Če je šel v dežele tuje / moje sreče *verni drug*, / kam naj idem, mi povejte! / Li na sever, li na jug? // Naj pustim domače kraje, / grem naj onostran zemlje, / v novi svet bom pohitela / čez neznano mi morje. // Morebiti položili / ste v zemljico ga hladno? / Vi molčite? Kaj tajite? / Kaj me gledate mračno? // Vsaj povejte, kje ga krije / črne zemlje grob teman, / da mu ga kropim s solzami, / da krasim ga dan na dan. — Koljcov: Ljudi dobre, skažite, / ljudi dobre, ne skrojte! / Gde moj milyj? Vy molčite? / Zlujú tajnu vy hranite? // Za daljokimi lъ gorami / On živjot odin, toskuja? / Za stepjami, lъ za morjami / sčastliv z novymi družjami? // Vspominaet li poroju / Čъja ljubovъ k nemu do groba, / lъ zabyv menja, s drugoju / Svjazan kljatvoj vekovoju? // lъ už rannaja mogila / Prinjala ego v obъjatyja? / Čъja sleza ego kropila? / Čъja duša o njom grustila? // Ljudi dobre, skažite, / Ljudi dobre, ne skrojte! / Gde moj milyj? Vy molčite? / Zlujú tajnu vy hranite?

Skupen ni le osnovni motiv, ko dekle sprašuje ljudi (pri Koljcovu dobre, pri Murnu hudobne, pri Zdenčanu celo neusmiljene), kam je odšel njen dragi

in ali res ne mara zanjo. Sorodnosti med Zdenčanom in Koljcovom so še globlje. Murn se je v podrobnostih oddaljil od Koljcova in najbrž tudi od pramotiva. Njegova pesem izzvenci kot nekaj nasprotujoč odziv in tem pomenu ali pa obstaja ta prapodoba že v ljudski pesmi in jo je Murn le prepesnil.

V približno istem času je Murn zapisal tudi pesem Povej in Glej, trdosrčna deklica (začetek 1896). V prvi se dekle obrača k ptičku, naj zleti k njenemu dragemu in mu naroči, naj se vrne k njej, ko ga njeno srce tako želi. Slovenska ljudska pesem (upošteval sem predvsem SNP II) tega motiva nima, najdemo ga pa pri Koljcovu. Preprosti stil, personifikacija, nagovor kažejo že poleg samega motiva, da sta se oba naslonila na ljudsko pesem. Sorodnost med pesmijo Ty ne pojь, solovej in Murnovo Povej je prav v vodilnem motivu. Tega postavlja Koljcov v nekaj zanj značilen okvir — v tem primeru gre za fantovo prošnjo ptičku, naj odleti k njegovi »devici« — ki ga sestavlja prva in zadnja kitica; zadnja, ki je prvi enaka ali pa vsaj močno sorodna, ima v tem primeru namen, da poudari glavno misel v pesmi (prim. tudi Ljudi dobre, skažite!).

Tudi pesmi Glej, trdosrčna deklica in Dva proščanija imata skupno črto. Dekle je izgubilo oba fanta, prvega ni maralo in ga prav zdaj, ko jo drugi zapušča, neso k pogrebu. Po obeh ji je hudo, po drugem še bolj kot po prvem. Tudi tu oba pesnika uporabljata nagovor.

Poleg notranjih razločkov med »narodnimi pesmimi« Koljcova in Murna skoraj izključuje morebitno misel, da bi našemu pesniku že v združnih letih mogel posredovati to motiviko Koljcov, tudi Murnova izjava v pismu Gregorki avgusta 1897, kjer pravi: »Poprijel sem se Koljcova. Zdaj šele mi ugaja. To ti je nekaj; no, jaz ga stavim v liriki — z malimi izjemami seveda — celo nad Puškina.« Toda to je vsaj poldrugo leto od nastanka teh pesmi. Zato z večjo ali manjšo upravičenostjo lahko domnevamo, da je Murnu tako kot Koljcovu posredovala te motive ruska ali maloruska ljudska pesem.

Za ljudski motiv, ki sta ga oba pesnika uporabila za izraz lastnega hrepenenja — ki pa spričo svoje metamorfoze ne kaže več na svoj izvir — sta pri Murnu značilna pesem Na holmcu (iz poslednjih dni), pri Koljcovu pa Pridi ko me. SNP pozna en sam zapisek tega motiva, ki pa je izšel že po pesnikovi smrti (SNP II — 6. decembra 1901, iz kajkavskega Vrbovca): »Pridi, kadar vsaka duša s svojo dušo spi« (št. 1717). Res pa je, da je motiv vabljenja znan vsaj v južnih delih Slovenije (prim. pesmi v SNP št. 1711—1715, 1718 idr.). Da je motiv vabljenja doma tudi na vzhodu, kaže Koljcov v pesmi Pridi ko me, kjer mu je pa dal čisto svojo podobo. Še najbolj verjetno je, da ga je Murnu posredoval iz ruske ljudske pesmi Koljcov.

Poezijo Koljcova in Murna približujejo tudi nekatere oblikovne sorodnosti, ki sta jih prevzela od ljudske pesmi. Zlasti v prvem času je v Murnovi pesmi polno stilističnih prvin ljudske poezije (inverzija, geminacija, personifikacija, nagovor, ljudska epiteta). Oba tudi najraje rabita 3- ali 4-stopično 4-vrstično kitico (pri Koljcovu 64 % vseh pesmi, pri Murnu čez 70 %). Poseben čustven učinek pa imajo pri Koljcovu in pri Murnu medmetni začetki verza ali pa vrinki vzklikov v verzih. To pozna tudi ljudska pesem, a pri obeh pesnikih je ta raba relativno pogostejša in zanju značilnejša (v Štrekljevih SNP ima od dobrih 8000 pesmi z variantami vred približno 200 tak začetek, pri Murnu se — vseh je nad 400 — začenja samo z »Ah« 24 pesmi — prim. Trdinova LXIX).

Sredi mirnega premišljanja se pri Koljcovu nepričakovano oglasi bolečina in prav vzklík (Oh! Ah! Uvy!) mu služi za prehod v temno razpoloženje.

Po navadi je to nekak začetek poante v pesmi. Tako na primer starček pre-mišljuje o tegobah starčevskega življenja, pa se mu porodi spoznanje, da ni poti nazaj, in to misel uvede pesnik z vzklikom: No uvy, net dorog k nevozvrat-nomu (Pesnja starika). Ali v pesmi Kosec spet nepričakovano spoznanje, ki ga uvede vzklík: Oh, v nesčasnyj den', v beztalannyj čas / Bez soročki ja rodilsja na svet! — Pri Murnu pa niso ti medmeti samo znamenja temnega razpoloženja, ampak sega njihova klaviatura od tod tja do najpreprostejšega, fantovsko veselega počutja.

Ocene in poročila

OPOMBE K JURČIČU I

I. Jurčič je eden najbolj branih slovenskih pripovednikov. To potrjujejo vedno novi natisi nekaterih njegovih del, statistike naših javnih knjižnic, pa tudi prevodi njegovih del v tuje jezike. Z dvema ilustriranima izdajama Desetega brata ga je v začetku 20. stol. popularizirala Mohorjeva družba, v dramatizirani obliki pa je šel čez vse slovenske odre poleg Desetega brata in Rokovnjačev tudi Domen. Jurija Kozjaka je dr. Ferdinand Kolednik od leta 1936 do danes razkoledoval po vesoljnem svetu, saj ga ni slovenskega leposlovnega dela, ki bi bilo prevedeno v toliko jezikov, kot je po Kolednikovi zaslugi ravno Jurij Kozjak. (Prim. B. B., Knjiga 54, str. 555—556, P. Karlin, Knjiga 58, str. 181—182.)

Doslej imamo tri izdaje, ki so skušale dati čimbolj zaokroženo podobo Jurčičevega dela (Levec, Grafenauer, Prijatelj). V mogočnem okviru Zbranih del slovenskih pesnikov in pisateljev, ki jih je po osvoboditvi začela izdajati Državna založba Slovenije, bomo dobili še četrto in — upajmo — zares popolno izdajo Jurčiča. Sedanje Jurčičevo Zbrano delo urejuje literarni zgodovinar Mirko Rupel, ki je že poprej izdal in komentiral nekatere Jurčičeve spise.

Jurčičevo življenje in delo so naši slovstveni zgodovinarji že močno raziskali in obdelali (Prijatelj); razložili so premnoge strani njegovega umetniškega snovanja in izražanja. Rupel je porabil vse dosedanje izsledke, zato je njegov komentar najbolj izčrpen. In vendar je tudi v Ruplovi izdaji ostalo marsikaj brez razlage, marsikaj pa je nepopolno ali napačno razloženo. Ko sem bral Jurčiča v njegovem rojstnem kraju, sem bil deležen istega izrednega užitka kakor tedaj, ko sem bral Avgusta Šenoa (zlasti njegovo Zlatarovo zlato) v Zagrebu, v Gornjem gradu. Začutil sem, kako iz Jurčičevega pripovedovanja diha dejanje in nehanje dolenj-skega človeka, in samo od sebe se mi je rodilo spoznanje, da je Jurčič mnogo večji umetnik, kakor še dandanes marsikdo o njem misli.

Ce mu hočemo biti pravični, moramo odstreti vse sestavine njegovega dela. Pri tem je treba ugotoviti, da je Jurčič, ki po izjavi Levcu ni mogel opisovati nobene stvari, ako je ni videl s svojimi očmi, zajel v svojih povestih tisto stanje našega dolenskega človeka, ko se je začelo patriarhalno življenje z vsemi značilnostmi pri nas naglo odkmikati in toniti v pozabo. Jurčič je ovekovečil sicer predvsem svojega človeka iz srede 19. stoletja; ker so se pa do tedaj življenjske navade pri nas počasi spreminjale in je bil naš podeželski človek nagnjen h konservativnosti, lahko rečemo, da je v Jurčičevih umetniških delih ohranjena podoba slovenskega ljudstva skoraj do srede 17. stoletja. Zato so tudi folklorni elementi, ki so posejani skoraj po vseh Jurčičevih pripovednih delih, *organske in pozitivne sestavine njegove umetnosti*.

Prav tako je z Jurčičevim jezikom, ki doslej tudi še ni dovolj raziskan; kar sta o njem povedala Prijatelj in Breznik, je dobro, toda premalo. Jurčič je bil romantični realist tudi v jeziku, zato nam je kljub nekaterim zablodam, ki so posledica takratnih političnih in kulturnih težav, ohranil stadij ustvarjalnega življenja, ki je še močno utripalo v našem ljudstvu do konca 19. stoletja, ko je pod vplivom šole, časnikov in knjig začela bledeti in usihati polnost besede, skladnje in frazeologije. Jurčičev jezik v njegovih najboljših delih, ko je zajemal iz polnega,

je tako bogat in elementaren, da je kakor pesem za vsakega, kdor ima posluh za lepoto slovenske, zlasti dolensjske besede. In ta pesem je tem lepša, čim več je v nji melodij, ki jih danes skoraj več ne slišimo.

Kako sočen in neposreden je Jurčičev jezik, je prav nazorno videti v Rokovnjačih, ki jih je po Jurčičevi smrti zelo spretno dokončal Kersnik. Čeprav je Kersnik porabil obilno Jurčičevo gradivo, že zbrane izreke in fraze, se v Kersnikovem delu takoj začuti velik razloček: namesto barvitega, bujnega in dinamičnega Jurčičevega imamo le korekten Kersnikov jezik, ki brez petja teče mirno v določenih mejah tedanjega pisanja.

II. Državna založba je izdala doslej osem knjig Jurčičevega Zbranega dela. Da se čimbolj razložijo Jurčičevi pripovedni spisi, objavljam nabrano gradivo, ki naj dopolni Ruplov komentar v dosedanjih zvezkih. Ob tem se bo pokazalo, koliko je pisatelj porabil snovi, ki jo je ali sam doživel in poznal ali pa jo je kot stoletno usedlino vzdignil iz ljudstva in jo umetniško obdelal. Nekaj gradiva je zbral krški rojak Alojzij Zupanc, rojen 1893 (Znojile 12 pri Krki), ki že od rojstva živi in deluje v krški dolini ter pridno raziskuje domačo zgodovino. Nekaj podatkov, ki se nanašajo na Jurčiča in na njegovo slovstveno delo, je izvedel Zupanc od staršev, nekaj pa od svaka Antona Lampreta, po domače Kocmana z Muljave. Tako poročila vsaj posredno izvirajo od ljudi, ki so bili Jurčičevi sodobniki in so vedeli marsikaj o njem povedati. Gradivo sem preveril in dopolnil ter ga objavljam z dovoljenjem prijatelja Zupanca. Naj tukaj dodam še to, da je Zupanc tudi anonimni članek »Jurčičeve Slemenice in Polesek nekdanj in zdaj« (Slovenec, 30. I. 1942), ki ga Rupel večkrat navaja (Jurčičevo ZD I, 307; III, 357; VI, 367).

Sedanja vas Muljava obsega nekdanji vasi Zavod in Muljavo. Pod Zavod so spadale štiri hiše: Lampret, p. d. Kocman; Jurčič, p. d. Pajštbar ali Pajžbar; Bregar — Jožef Zajc, p. d. Tokec; in Zajc, p. d. Beber. V najstarejših krških matičnih knjigah se naselje teh hiš imenuje le Zavod (Savod); v mrliški knjigi 28. avgusta 1782 pa že: Mulau vel Saud, v roj.-krstni knjigi 11. septembra 1830 zopet: Mulau vel Savod. Zavod in Muljava sta v začetku spadala pod župnijo Šentvid pri Stični. Ko pa je bila ustanovljena krška župnija, so vsi gospodarji Zavoda razen Bebra prestopili v krško župnijo, kjer so še danes.

Pajštbarjeva domačija, kamor se je priženil Jurčičev oče in kjer se je rodil naš pisatelj, je imela tretjino grunta. Nastala je iz Kocmanove hiše za »ta stare« (Beistube — pajštba — pajžba). Lastnik Kocmanovega posestva je bil podložnik stiškega samostana, kakor je razvidno iz stiških urbarjev 1544 in 1574. Ker se v teh dveh urbarjih Pajštbarjeva domačija ne omenja, je morala nastati šele pozneje. O Jurčičevih prednikih po materini strani, ki so se pisali Jankovič, kaj več drugič.

Sedanja Kocmanova hiša je dom Zavodnikov. V že navedenih urbarjih iz 1544 in 1574 se kot gospodar imenuje Luka Zavodnik. Priimek Kocman je prišel v Zavod najbrž iz stiškega samostana, kjer se med leti 1200—1300 omenja neki pisar s priimkom Kocman. Morda je kdo izmed njegovih potomcev ali sorodnikov dobil Zavodnikov grunt ali pa se je nanj priženil. Ko je 1782 nepričakovano umrl gospodar Matija Kocman, se je vdova Jera, roj. Škufca, 1783 poročila z Jurijem Lampretom iz Luč. Toda že čez nekaj mesecev je šla tudi Jera za prvim možem in vdovec Jurij Lampret je 1784 vzel za ženo Ano Kocman, hčer Antona Kocmana. Iz tega zakona se je poleg drugih otrok rodil 1791 sin Mihael, Jurčičev krstni boter, ki ga je Jurčič imenitno upodobil kot starega Grahovca v romanu Cvet in sad, o čemer bom še govoril. Toda čeprav so že več kot 170 let na tem posestvu gospodarili Lampreti, je priimek Kocman ostal do danes. Z Antonom Lampretom (rojen 1883), ki je letos 7. januarja umrl brez potomcev, je na Muljavi izumrl rod Lampretov.

Al. Zupanc mi je pravil, da je poznal nekaj oseb, ki jih je Jurčič opisal v svojih delih: Šepčeva Cilko, p. d. Kobacovo (Cvet in sad), in Jurčičevo sestro Marijo, ki se je poročila s Hočevarjem iz Les (Gričarjevim). Postavila sta si gostilno in trgovino pri Gričarju, ob stari cesti na Muljavi.

Kot študent je Zupanc zahajal h Gričarju in poizvedoval o pisatelju Jurčiču. Jurčičeva sestra, ki je bila starejša od Jožeta (rojena 3. marca 1842), mu je pripovedovala, da je krški kaplan Vid Antončič, ki je bil doma iz Šentvida pri Stični, pogosto prihajal k Pajštbarju in nagovarjal Jurčičevega očeta, naj dá sina v mestne šole. Jože je hodil v šolo na Krko, kjer je Antončič spoznal dečkovo izredno nadarjenost. Oče se je nazadnje vdal in poslal Jožeta najprej v Višnjo goro in pozneje v Ljubljano. Po priporočilu in posredovanju krških duhovnikov je bil Jurčič sprejet v Alojzijevišče.

Doslej smo slišali, da je mladega Jurčiča spodbujal k literarnemu delu njegov prefekt Jurij Grabner, nekdanji sodelavec Čbelice. Prav verjetna pa se mi zdi tudi Zupančeva trditev, da je imel Jurčič plodne literarne pomenke s prefektom Janezom Bonačem. Bonač (1832—1863) je bil namreč tudi pesnik in pisatelj, prefekt v Alojzijevišču pa je bil 1860/1861. Najstarejši Jurčičevi osnutki za povest Jurij Kozjak so prav iz leta 1861! Bonač je 1861 odšel iz Alojzijevišča za kaplana v Žužemberk, kjer je na dan sv. Tomaža, 21. decembra 1863, pod Vrhom tako nesrečno pal s konja, da se je ubil. Zelo verjetno je, da je Jurčič ostal v zvezi s svojim nekdanjim prefektom in da ga je med počitnicami 1862 in 1863 v Žužemberku tudi obiskal ter — morda v družbi z Bonačem — prepotoval kraje, v katere je potem postavil svojo prvo večjo in nadvse uspelo povest. (O Bonaču gl. SBL I, 52.)

Ob turškem napadu na Stično 1475 je sedanja muljavska cerkev že stala, saj jo je 1456 s freskami, ki so še danes ohranjene, poslikal Janez Ljubljanski. Kot romarska cerkev ima spredaj lopo z oltarjem in s prižnico, da je mogla biti služba božja zunaj, kadar se je nabralo veliko ljudi. Tako je moralo biti tudi ob turškem napadu na dan sv. Marka, 25. aprila 1475. Ljudsko izročilo pripoveduje, da je neka ženska, ki je doma pekla kruh, prva zagledala Turke, ko so na urnih konjih vihrali čez Velike travnike proti cerkvi. Mogočna lipa pred cerkvijo, o kateri pripoveduje Jurčič, je stala še v prejšnjem stoletju in starejši ljudje so se je spominjali. Tudi o sršenih v votli lipi je govorilo ljudsko izročilo. Naj k Ruplovi pripombi o tem (str. 307) dodam, da se pripoveduje, da so bili tudi pod Tabrom pri Strugah Turki s čebelami odgnani in da so beže rekli: »Kranjske muhe so pa hude!« (Tomšič-Ivanc, Kočevsko okrajno glavarstvo 1887, 61.) Prav tako so ljudje pripovedovali, da so Turki nameravali muljavsko cerkev zažgati, pa ni hotelo goret. Menda se na podstrešju cerkve še danes vidijo osmojeni tramovi (prim. ZD I, 178).

Povest o Juriju Kozjaku je Jurčič oprl na Valvasorja, vendar je razvoj dejanja in posamezne osebe zelo svobodno oblikoval. Tako je tudi Marka in Petra Kozjaka ustvarila pisateljeva fantazija. Cigana Samola in zločinskega Petra Kozjaka je najbrž zasnoval na temelju poročila, ki govori, da »je pridrl sovražnik krščanskega imena po izdajstvu obveščevalcev«. Darilne listine so zgodovinski dokazi, da so bili lastniki gradu Kozjaka veliki dobrotniki stiškega samostana, saj je po napadu Turkov 1475 gospod s Kozjaka že naslednje leto (1476) podaril samostanu šest gruntov in pravico advokacije, katero je prej sam imel.

Prav tako je z mlinom v Brezju ob Višnjici. Urbarja iz 1544 in 1574 še ne omenjata sedanjega Breznikovega mlina, ki ga je šele okrog 1600 postavil muljavski Špan za svojega sina. Jurčič je torej za več ko sto let prestavil ta mlin, ko trdi, da so Turki ob napadu leta 1475 v Breznikovem mlinu ujeli Petra Kozjaka (12. pogl.).

Ugotoviti bi bilo treba tudi, kako je bil v času turškega napada 1471 in 1475 utrjen stiški samostan; ali je bil obdan samo z jarkom ali tudi z zidom in kakšen je bil zid. Cesar Maksimilijan I. je namreč 1497 naročil kranjskemu deželnemu glavarju Viljemu Auerspergu, naj dovoli in pomaga, da se obzida stiški samostan. Opat Martin je 1497 utrjeval samostan (Dimitz II, 7), 1500 pa začel zidati obzidje.

K bibliografiji Jurija Kozjaka naj omenim, da je bila po notici v DS, 1941, 339 povest okoli 1911 ponatisnjena v Podčastniškem listu.

Ob *Domnu* predvsem dve pripombi: V 4. poglavju, ki ima napako že v naslovu, pripoveduje Jurčič o špehomalhu, dobro znanem beraču Urhu iz Kostela, ki je bil pozneje Domnov sel. Prav vse dosedanje izdaje z Breznikom vred pišejo »s Kostela«, pravilno pa je samo »iz Kostela«, ker se govori: grem v Kostel, sem iz Kostela. Kostel pomeni najprej grad in gospostvo Kostel ob Kolpi (tu je sedaj vas Kostel, ki mu domačini pravijo Trg); potem pa pomeni tudi ves slovenski okoliš med nekdanjimi Kočevarji in Kolpo, kjer sta župniji Banja loka in Fara pri Kostelu (ali tudi: pri Kočevju). Kostelci, ki so se selili drugam, so zanesli toliko priimkov po Dolenjskem: Kostelec, Kostevc, Kastelec in Kastelic. Prav v bližnji in daljni okolici Muljave je teh priimkov obilo. Tudi na drugem mestu (I, 202) pripoveduje kmet Trpek, da so bili njegov ded doma od Kolpe. Največ Kostelcev se je moralo umakniti z doma pred Turki v 16. stoletju. 30. marca 1528 poročajo kranjski deželni stanovci cesarju Ferdinandu, da je pred enim letom gospostvo Kostel imelo še 300 obljudenih kmetij, medtem ko jih sedaj (1528!) nima niti sedem! (St. Jug, Turški napadi na Kranjsko in Primorsko do prve tretjine 16. stoletja, GMDS 1943, 47.) Ne zdi se mi brez pomena spomniti tukaj, da tudi Levstik v Popotovanju od Litije do Čateža (ZD IV, 33) govori o kostelskih tovornikih, ki so sredi preteklega stoletja hodili s tovornimi konjiči skozi Lašče v Ljubljano po kramo in peli o kraljeviču Marku.

V osebi Franceta Krševana, cerkvenega orglarja, učitelja in mrliškega oglednika, je naslikal Jurčič učitelja, kakršen je bil na našem podeželju do srede 19. stoletja. Krševan ni znal drugega »ko brati in pisati in za veliko silo je tudi kakšno nemško stolkel. Vino piti je znal brez črk in knjig; in česa bi si bil Krševan še želel, kadar je bil le pri vinu« (ZD I, 243). Zdi se mi, da zlasti zadnje besede spominjajo na krškega učitelja Kančnika, ljudskega pesnika. Tudi »ljubezniv« pomenek med Krševanom in njegovo ženo je pisan močno v slogu Kančnikovih zbadljivih pesmi na račun zakonskih preprirov. O Krševanu pravi pisatelj, da je stanoval v farni vasi, od katere je bilo do Sovovega gradu debelo uro hoda; od Krke do Kravjaka je prav tako debelo uro hodá. Zato je verjetna Grafenauerjeva misel, da je ob Krševanu Jurčič mislil tudi na svojega krškega učitelja.

In še nekaj stvarnih opomb. Str. 10: sinovje; Breznik pravi (Cvetje 19, 157), da je končnico -je Jurčič sprejel od Levstika. To ne bo držalo, saj se še danes govori v okolici Muljave: sinovje, Višnjanje, tržanje, fantinje, Francozje, gozdje. — Str. 11 in 200: balta (izg. bauta) = majhna, priročna sekirica, še vedno v rabi. — Str. 13: hlapček = deček, fantič, mladenič. Prastara slovenska beseda, ki jo rabi ljudska pesem in naši najstarejši pisatelji. Na Dolenjskem, zlasti pri starejših, še danes živa. — Str. 24: Lepa moja mlada = ljuba, draga. Enako II, 29: Lepa moja Reza = ljuba. In še VI, 214—215, 261: Lepi moj mladi = ljubi moj fant! Pridevnik lep v pomenu ljub, drag se še danes rabi v Kostelu ob Kolpi, v Trenti in med rezijanskimi Slovenci. »Lep, moj sin! ... Liepi moj pesec (psiček)!« (Gl. Glasnik inštituta za slovensko narodopisje 1957, str. 19; Rihard Orel, Benečanske narodne in cerkvene pesmi, Primorski dnevnik, 25. XII. 1958.) Lepi. = ljubi pišejo tudi srbski (Dušan Radić, Selo, Srp. knjiž. zadr., zv. 46, str. 47) in hrvaški pisatelji. — Str. 51: ponedeljek po sv. Tilnu. God sv. Egidija ali Tilna, opata in puščavnika, kateremu je posvečena župnijska cerkev v Višnji gori, se obhaja 1. septembra. Jurčič piše »Žuženberk«, morda pod vplivom nem. Seisenberg. Ker pa je že dolgo v rabi Žužemberk, bi kazalo tudi v ZD tako pisati. — Str. 52: frišek = hiter, uren, zgodnji (še vedno v rabi). — Bali = pojdi, balite = pojdite, na Dolenjskem še vedno v rabi. — Str. 65—68: dogodek o nesrečni smrti pogumne sosedove dekletke Katre, ki je ponoči v Rupah od strahu umrla, pripoveduje Jurčič, kakor da ga je sam doživel v mladosti. Na Muljavi pa vedo povedati, da se je res tako zgodilo, toda že mnogo pred Jurčičem. Pri Kocmanu so imeli veliko in močno deklo, ki je na preji stavila s fanti, da si upa iti ponoči v Dole (Dule). Doli so dolina na zahodni strani med Muljavo in Potokom, Jurčič pa piše, da je šla Katra v Rupe, ki so na vzhodni strani Muljave. Vse drugo se še danes pripoveduje tako, kakor je zapisal Jurčič. — Str. 68—70: praznik sv. Bernarda, opata in ustanovitelja cistercijskega reda, se obhaja 20. avgusta. Bernardov semenj v Stični se še ni opustil. — Str. 70: cehta ni samo der Bettsack (Pohlin-Pleteršnik), ampak vsaka platnena ali usnjena torba, ki se nosi na oprtah čez ramo. Od tod tudi onom. glagol: cehtáti = opletati po hrbtu kakor cehta ali pri hoji drgniti hlačnico drugo ob drugo. — Str. 71 in 239: polovičar (denar) = pol krajcarja. — Str. 72: skrabác = škrat, vrag. Prim. Skrabec, roj.-krst. krška knjiga 1768 (Skrabecz). — Str. 73: poveznik = vrv za povezovanje voza. — Str. 75: zašarati = zabresti, zaiti. — Str. 81: papeška repa = turška repa (Pleteršnik; papežica). — Str. 127: Samson in Filistranje. O judovskem vojvodi Samsonu in Filistejcih govori Knjiga sodnikov, poglavje 14—15. — Str. 128: končevje, v. coll. od konec, -ca = sukanec, v Beli Krajini in v Kostelu (tudi v množini: beli konci) še v rabi. — Str. 129 in 266: na pomagaje klicati = na pomaganje, lokalizem, ki bi ga bilo treba popraviti, kakor tudi v ZD VIII, 220, 224. — Str. 167: vhod v podzemeljsko jamo ob izviru Krke, kjer so se nekoč skrivali pred Turki, je že več desetletij močno razširjen in obzidan. — Str. 204, 212: pridiga Abrahama a Santa Clara, iz katere je vzel Jurčič citat, je izšla v nekoliko skrajšanem prevodu v 8. in 9. št. Družine 1957. Po Eggerjevi objavi v letnem poročilu ljubljanske gimnazije (1857) jo je lepo priredil Josip Wester. — Str. 207: pralica (na Dolenjskem tudi plevka, srpica, srpíč) je orodje za pletev, ne moremo ji pa reči »motika za pletev«, kakor razlaga Rupel (311). Jurčičev kmet primerja bajonet s pralico, visoko vojaško kapo s stopo, puško pa s krepelcem! — Str. 215: rajnki Habjan. Priimek Habjan (Habijan) je znan v krški župniji (v Trebnji gorici), po domače pa se pravi pri Habjanu na Krki, v Znojilih in na Muljavi. — Na Kozma in Damijana dan = 27. septembra. — Str. 233: Burovž na zvezdatem nebu = ozvezdje veliki voz. — Str. I, 205, 234; IV, 133: hudimer = hudiman, še vedno se sliši. — Str. 237: suha kepa na njivi med mašami = med 15. avgustom (velika maša ali veliki šmaren) in 8. septembrom (mala maša ali mali šmaren). — Str. 241

in 273: ljudski ogenj = tuji. V Kostelu še danes v istem pomenu. — Str. 256: mi je pomuznila = mi je pomignila. Hlapci so se pomuzovali Domnu (218). — Str. 260: o vezniku *an* ali *van* naj dodam še to, da je v Kostelu še v rabi, v krški dolini pa ga še nisem slišal. — Str. 270: Špilkin Jožek. O tem je povedala žena Jurčičevega brata Antona: »Iz Ljubljane je Jože nekoč prišel peš domov. Ves razgret se je ulegel pod oreh pred vežo, čeprav so ga domači svarili, da se bo prehladil. Jože ni poslušal, marveč se je le pogovarjal s Špilkinim Jožkom, ki je delal irhaste hlače bratu Antonu. Tedaj reče Jože krojaču: »Ti, Jožek! Jaz pišem eno povest in bi rad še tebe noter postavil s pravim imenom. Ali mi dovoliš?« — »E, vrag, za en frakelj šnopca mi daj, pa naredi, kar češ!« odvrne krojač. Tako se je zgodilo, da se Špilkin Jožek, dolgonogi umetnik s šivanko, prikaže v 19. poglavju Domna. To je moralo biti v poletju 1864, ker je Domen istega leta izšel v Slov. Glasniku. Vse kaže, da je Špilkin Jožek risan po resničnem vzoru. — Str. I, 272; II, 15, 17: za palce zvezanega = za prste zvezanega. V krški dolini še dandanes pravijo palci namesto prsti. — Str. 274: »da bi hoteli hoditi v njegovo hišo ves teden za njeno dušo sedmimo moliti«. Ta navada je že opuščena in namesto tega dajejo za mašo »namesto molitev na domu«. — Str. 277: počenča z malho bolj na ramo = si popravi, vzdigne malho. — Kako je Samson razčrhnal čeljusti levu, beremo v Knjigi sodnikov XIV, 5—6. — Str. 280: primuzal = prikimal.

Jože Gregorič

TRI ČEŠKE KNJIGE¹

Lani 5. maja je obhajal sedemdesetletnico rojstva Frank Wollman, slovstveni teoretik in zgodovinar, profesor slovanskih literatur in vodja katedre rusistike in literarne vede na univerzi v Brnu. V njegovo počastitev je brnska filozofska fakulteta izdala impozanten zbornik razprav z raznih področij slovanske vede (skoraj 700 strani v foliu). Prav je, da se vsaj zdaj spomnimo svojega prijatelja in velikega češkega slavista, ki smo mu dolžni zahvalo za njegovo delo in naklonjenost tudi slovenski slavisti. Kot učenec prof. Polívky je v prvih znanstvenih delih raziskoval ljudsko književnost, ki jo je tudi pozneje vedno vključeval v posamezne slovanske literature. Iz folkloristike si je utrl pot v primerjalno obravnavanje slovanskih slovstev sploh. Ker je spočetka sam ustvarjal drame, si je kmalu odprl vrata v študij slovanske dramatike in gledališča. Njegova knjiga *Slovinské drama* je nepogrešljiv del slovenske literarnozgodovinske znanosti, osnova za vsako nadaljnje razglabljanje o naši dramatik in gledališču. Enaki sta knjigi o srbskohrvatski in bolgarski dramati in sintetično delo o dramatik slovanskega juga. Wollman je doslej med slavisti izoblikoval najbolj svojske teoretične metodološke osnove za slovansko komparativistiko. Zanj pojavi v slovanskih literaturah niso samo paralelni pojavi. Slovanske literature mu predstavljajo enoto in kot enota gredo v okvir svetovne književnosti. Naj je tudi ta enota notranje diferencirana, izpričuje vendar sorodnost razvoja in sorodnost vsebin in take posebnosti, ki so lastne samo njim. Svoj pogled na slovanske literature je podal v knjigi *Slovstvo Slovanov*, teoretično pa v vrsti razprav, knjig, polemik in študij. Primerjalna veda ljudske in umetne literature ima v njem pomembnega teoretika in metodologa. Pri delu je vsepovsod zelo, da ne rečem predvsem upošteval gradivo z južnoslovanskega področja. Dalje moremo šteti Wollmana tudi med člankarje, ki so s srcem gradili mostove med Čehi in Slovenci. Človek znanstvene bistrine združuje v sebi inspiracijo in intuitivnost umetnika.

V zborniku, izdanem v njegovo čast, je 55 razprav in člankov. Razdeljeni so v tri oddelke, ki predstavljajo troje Wollmanovih delovnih področij (slovanske literature, slovanska folklor, slovanska dramatika). Od Slovencev sodelujeta v zborniku dr. M. Boršnik z razpravo *Petr Bezruč* med Slovenci (povzetek v prvi letošnji številki *Obzorij*) in dr. Vladimir Murko (v češčini) s spomini na potovanje z očetom za sledovi srbskohrvatske epske pesmi. Daleč največ sodelavcev je Čehov, tako da Nečehi predstavljajo le izjemo. Prispevki so različne vrednosti, nekateri prav skromni. Toda veliko število domačih sodelavcev pričra, kako češka slavistika teži za tem, da omogoči znanstveni razvoj čim večjemu številu mladih ljudi. Mladim ljudem pa daje naloge, ki segajo tudi čez meje čeških dežel. Iz slovenske literarne preteklosti si je vzel temo J. Skalička, ki obravnava stike med Levstikom in Legom, Viktor Kudělka pa raz-

¹ Franku Wollmanovi k sedmdesátinám, sborník prací, Praha 1958, str. 692. — Jiří Levý: České theorie překlada, Praha 1957, str. 948. — Výbor z české literatury od počátku po dobu Husovu, Praha 1957, 852.

iskuže Kollárov delež pri naši romantiki. Delno se slovenskega območja dotika M. B. Chleborád v članku, kjer razbira češke potopise o Jugoslaviji med zadnjima vojskama. Prispevki se skoraj brez izjeme dotikajo področij več slovanskih literatur in opozarjajo na veliko potrebo, da razmaknemo meje našega literarnozgodovinskega zanimanja in se ogledamo tudi po »sosedih«.

Druge knjiga, ki nas opozarja na doslej pri nas pozabljeno področje, je knjiga o čeških teorijah prevajanja. Slovenci imamo že več sintetičnih zgodovin našega slovstva, nimamo pa ne podrobne ne sistematične monografije prevajalstva. Levýjeva knjiga prinaša v ponatisu teoretične izjave češke strokovne literature o tej problematiki, zapiske prevajalcev o svojem delu, sodbe kritikov raznih časov o raznih prevedenih delih iz raznih narodov, jezikov in kultur, tehtajoče presojanje prevajalske teorije in prakse od srednjega veka do konca druge svetovne vojske. Videti je, kako je do posamezne svetovne veličine zavzel svoje stališče vsak češki literarni rod, slediti je, kako so prenosili tujih misli in tujih oblik ustvarjali svojevrstne odmeve v različnih literarnih stilnih obdobjih itd. Tako se zrcali v izjavah, člankih in ocenah ob prevodih kakor v prevodih samih odnos domače literarne smeri do prevedenega dela in prevajanega pisatelja. Svojski je odmev, ki ga izzove tuja ritmika, melodika in metrika v slovanskem jeziku. Odkriva se nam odnos med izvirnikom in bralcem prevoda, saj se je tu med njiju vrinila tretja oseba, prevajalec, ki ga pri literarnem delu, če ga beremo v izvirniku, sicer nimamo. Prevedeno delo je delo dveh, včasih sodobnikov, največkrat pa ljudi, ki sta si po koreninah, jeziku in času zelo oddaljena, da, tudi povsem tuja, zrasla iz povsem različnih duhovnih področij, kulturnih okoliščin, zemljepisnih širin in časovnih obdobj. Taka pisanost in prepletenost raznovrstnih činiteljev proži nadse zanimiva vprašanja. Če pomislimo, da je prevajalstvo številčno najmočnejša sestavina našega, mislim slovenskega slovstva, potem moramo ob tem čutiti pomen, ki bi ga morali posvečati temu velikemu odseku naše ustvarjalnosti ali poustvarjalnosti. Razbrati bi bilo treba (a ne samo filološko) najpomembnejše naše prevode, pretehtati metodo, teorijo in prakso naših prevajalcev skozi stoletja, popisati usodo tujih del, kajpada predvsem velikih klasičnih pisateljev, pesnikov in dramatikov, v slovenskem kulturnem krogu, oceniti odmeve posameznih knjig ali celotnega opusa kakega pisatelja v pisanju naših ustvarjalcev itd. Že samo odgovor na vprašanje, kaj smo iz tujega prevzemali in kdaj, lahko bistveno osvetli naše kulturno, posebej slovstveno stanje nekega časa. Ali je bilo naše prevajanje sistematično ali sporadično in zakaj, ali so bili nagibi za osvajanje tujih del idejni, oblikovni, literarno stilni, estetski, snobistični, trgovski, dnevno nepreračunljivi ali smotrni, kakšen je bil vpliv na estetiko domačega ustvarjanja, ali so prevodi prinašali bogatenje ali so nasprotno povzročali hromitev naše ustvarjalnosti, kdaj smo osvajali tuje vrednote v soutripanju s časom in kdaj smo, »krivi dokaj zamud«, zaostajali: taka in številna druga vprašanja se nam bude, ko prebiramo bogato znanstveno knjigo prof. Levýja. Avtor namreč ni samo zbral dokumente o čeških prevajalskih teorijah od 1459 do 1944, temveč je ob tem napisal tudi celih 274 strani obsegačo monografično študijo o tem predmetu, sintetično delo o razvoju prevajalskih metod in teorij v češki literaturi. Knjigi je razen ob odbranih člankih, ki so z znanstveno vestnostjo komentirani, dodana še posebna bibliografija splošnejših študij, razprav in monografij o prevajalstvu v vseh glavnih evropskih jezikih, s posebnim poudarkom na češki, ki je seveda nadrobnejša. Pisatelj oziroma sestavljavec obravnavane knjige je profesor angleške in ameriške literature na univerzi v Olomucu, tudi sam prevajalec (Stendhala, moderne angleške poezije) in poznavalec vrste jezikov. Pred to obravnavano knjigo z monografijo o čeških teorijah prevajanja je objavil še številne manjše študije in razprave o vprašanjih prevodne teorije in prakse.

Knjigo »Izbor iz češke literature od začetkov do Husovega časa« je izdala praška akademija znanosti in predstavlja »prvi zvezek obsežnega dela, ki ima za nalogo pokazati in dokumentirati razvoj in bogastvo češkega slovstva od njegovih začetkov do prerodne dobe in hkrati s tem njegov nedvomni pomen v evropskem merilu« (824). Sedanja knjiga začenja pri staroslovenski književnosti Konstantina in Metodija in končuje na pragu velikih sprememb, ki sta jih prinesla Hus in njegova doba. Od slovenskega povsem različno politično življenje čeških pokrajin je seveda omogočilo tu povsem različno, drugačno kulturno delo in ustvarjalnost. Razvito plemstvo, izobrazena duhovščina, bogati samostani, samostojno državno življenje s številnimi vzponi in upadi, razvito šolstvo, celó z univerzo proti koncu tega obdobja, ti in podobni činitelji so kajpada budili živo literarno dejavnost. V zgodovino češke književnosti šteje knjiga tudi staroslovensko in latinsko književnost

svojega sedanjega nacionalnega področja, češ da je bistveno to, komu je bila knjiga namenjena, ne pa v kakšnem jeziku je bila napisana. Na uvodnem mestu je najprej razprava, ki podaja opis, označitev in vrednotenje v tem zvezku priobčene literature. Po osnovnem pouku o starem češkem jeziku slede odlomki. Gradivo te obširne knjige v lepem tisku na boljšem papirju, kakor se sicer uporablja zdaj za literarna dela, je razdeljeno v tri velike oddelke. Prvo obdobje šteje knjiga do konca 13. stoletja. Češka ustvarjalnost se izživlja v staroslovenskem in latinskem jeziku. Drugo obdobje sega do štiridesetih let 14. stoletja. Tedaj se že ukorenini in razmahne književnost v češkem jeziku, v vezani in nevezani besedi. V duhu tedanje literarne ustvarjalnosti prevzema evropske motive in evropska dela pretaplja s svojim duhom in dopolnjuje iz svojega življenja. Tuje dobiva v že izbrušeni češki pesniški govorici domačo podobo. Srednjeveška viteška literatura dobiva izrazito domače, tipično češke poteze. Tretji oddelek obsega odlomke do leta 1400. Plemiška kultura se povzpne v evropski vrh, saj je to čas, ko je vladal Karel IV., ko je postala Praga glavno mesto velike evropske države z bohotnimi kulturnimi stiki, ko se je v Pragi utrdila univerza itd. V literaturi so se najnaprednejše misli uveljavile v drami in satiri, ki razkrivata poglede mestnega in vaškega človeka na naraščajoče razpoke v fevdalskem svetu. Proti koncu obdobja se je oblikovala močna češka proza, beletristična in poučna, najpomembnejša zaradi pobud nadaljnjemu razvoju češke književnosti. »Izbor...« skuša ustreči znanstvenim in popularizacijskim potrebam. Ta namen knjiga v celoti dosega. Pred vsakim odlomkom, ki ga prinaša knjiga, stoji njegova kratka, pa tudi daljša literarnozgodovinska karakteristika in ocena. Besedilo odlomkov je podano v izvorni jezikovni podobi (le odlomki, napisani izvorno v latinščini, so priobčeni v prevodu). Za tekstom sledi jezikovna in stvarna razlaga. Za večjimi časovno in vsebinsko enotnimi poglavji stoji bibliografija izdaj in najvažnejših znanstvenih razprav o priobčenih odlomkih. Vsa znanstvena kritičnost pa nikakor ne ustvarja strokovnjaškega dolgočasje. Knjigo spremljajo celostranske reprodukcije izvornih izbranih umetniških slik, inicialk, ilustracij in rokopisov. Podane so na brezlesnem papirju v črnem in barvnem tisku. Ne morem si kaj, da si ne bi kaj podobnega želel tudi za slovensko staro književnost. Ne bi bila odveč knjiga, v kateri bi lahko srečal brižinske spomenike, stiške in žičke pisce, Herbersteina, Piccolominija, Siferida, naše eksulante, mestne zaprisege, gorne bukve, zasebna pisma itd. Ta zapisek o treh čeških knjigah seveda ne more in noče biti kaj več ko informacija. A tudi taka informacija izpolnjuje svojo nalogo, če spodbuja k preišljevanju in primerjanju.

Viktor Smolej

Zapiski

SLOVENŠČINA NA SREDNJI ŠOLI PO LETU 1848

Pred šolsko reformo je utegnilo prinesiti nekaj kratkotrajnih ugodnejših sprememb v avstrijski šolski praksi leto 1848, ko so kot novost tu in tam profesorji ali bogoslovci brezplačno prevzeli pouk slovenščine. Tako sta v Celju poučevala slovenščino profesor Konšek, takrat še narodnjak in urednik Celjskih slovenskih novin, kasneje pa odpadnik, in profesor Lovrenc Hribar.

Leta 1849 je v zvezi s splošno reformo šolstva, to je z razdelitvijo na nižjo in višjo gimnazijo, z uvedbo mature in s spremembo učnega načrta v korist realnim predmetom, prvič v programu upoštevana materinščina kot predmet. Organizacijski načrt (Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Oesterreich, Wien 1849) odreja, da je materinščina brezpogojno obvezni predmet. Smoter pouka v višji (zanima nas predvsem višja gimnazija s poukom literarne zgodovine) naj bo spretnost in pravilnost v pismenem in ustnem izražanju, razširjanje miselnega obzora, zgodovinsko poglobljeno znanje jezika, zgodovinsko in estetsko poznavanje najvažnejših del domače književnosti ter iz teh del izvirajoča karakteristika pesniških oblik. Načrt še poudarja, da pouku materinščine nikakor ni smoter zgolj jezikovna izobrazba, ampak mora v povezavi z drugimi predmeti oblikovati duha in značaj. Če z literaturo v materinem jeziku — tako odreja — ni mogoče doseči tega

namena, si je treba pomagati z dobrimi prevodi ali pa z natančnejšo obravnavo literature v drugem živem ali mrtvem jeziku, ki se na gimnaziji uči. Število tedenskih ur ni natančno določeno: najmanj dve, največ pa skupaj z drugim živim jezikom — šest. Materin jezik je tudi predmet pri maturi: pismeno — sestavek v materinščini, ustno — pregled domače književnosti.

V dodatku k organizacijskemu načrtu, v katerem so učni načrti, so v poglavju o slovenskem jeziku še podrobnejša navodila. Predmetnik: prvi in drugi razred po štiri ure, tretji in četrti razred po tri; v višjih pa prvi razred po dve uri, ostali po tri. V višji je od teh ur uporabiti eno oziroma dve tedenski uri za literarno zgodovino, razvoj jezika in branje najboljših odlomkov. Učenci naj bero in označijo najboljša domača dela. Dodatek svari pretirane profesorje filologe, češ da namen gimnazije ni filološko znanje jezika.

Sorazmerno dokaj ugoden predmetnik pa že omejuje določba, češ da zaradi različno bogatih literatur (v posameznih slovanskih jezikih) ni potreba, da ostane narodna književnost pri predpisanem številu ur. Če je literatura siromašnejša, se lahko del zanjo odmerjenega časa posveti študiju bogatejše literature drugega jezika v državi. Končno naletimo še na ugotovitev, da ni učbenikov; za višjo gimnazijo da bi bila potrebna pregled literarne zgodovine in izbor tekstov.

O snovi, ki bi jo kazalo predelati, daje dodatek profesorjem le zelo skopa navodila. V izbor tekstov — ugotavlja — ni mogoče iz starejših obdobij z estetskega vidika sprejeti skoraj nič, pač pa nekaj iz jezikovnega interesa: vaje iz brižinskih spomenikov — imenuje jih karantanski fragmenti — iz Trubarja in Dalmatina; iz novejšega časa navaja dodatek le Jarnika in Prešerna.

V sklopu slovenščine upošteva starocerkvenoslovanščino in »ilirščino«¹ kot najsorodnejši jezik, to drugo z odlomki iz Gundulića, Palmotića in Djordjića.

Učni načrt, ki je sicer v pouku slovenščine pomenil napredek, četudi neznaten v primeri s prošnjami in zahtevami po poslovenjenju celotnega pouka, je prav zaradi pridržkov odmeril slovenščini le kaj skromno mesto. Skoraj gotovo je, da tam, kjer govori o pouku materinščine nasploh, ne misli na slovenščino, ampak na druge slovanske jezike v Avstriji, menda zlasti na bolj razvito češčino. S pridržki pa je v najboljšem primeru omejil pouk slovenščine na dve tedenski uri. Razen tega so podrobna navodila o učni snovi tako skopa, da je bilo zelo odvisno pač od profesorja, koliko bo s skromnimi pomagali, ki jih je utegnil imeti, poleg slovnice obravnaval še domače slovstvo. Vendar se zdi, da so bili med profesorji pogosti predvsem filologi, saj primer ljubljanskega Marna gotovo ni bil osamljen (Stritarjev štirinajsti Dunajski petet).

Za realke — v petdesetih letih to pri nas ni prišlo v poštev — je bil učni načrt drugačen. Govori sicer o pouku materinščine, a mišljena je pri tem pač nemščina, ker je v urniku posebej ni. Saj so bile realke, ki so jih pozneje ustanovljali tudi pri nas, središče germanizacije med srednješolsko mladino.

Ze tako skromna določila o pouku materinščine v gimnaziji pa so — vse kaže — naletela na nasprotnike. Eni so zaradi nepoznavanja živih jezikov dvomili, kako je mogoč pouk v teh jezikih, in poudarjali, češ saj se domačega jezika uče otroci že v glavnih šolah. Drugi — sami poznavalci teh živih jezikov — pa so se bali, da bi z njihovim uvajanjem v gimnazijo trpela klasična vzgoja. Da so se taki nasprotniki res oglašali in da jih je bilo precej, priča članek Čeha dr. Čupra Über den Unterrichts in der Mutter- und Landessprache an oesterr. Gymnasien (Zeitschrift für oesterr. Gymn., 1850). Res je sicer, da je avtorju pred očmi predvsem tip gimnazije z materinščino kot učnim jezikom in ne samo predmetom, a članek je utegnil s svojo sočnostjo in naprednostjo vplivati na tega ali onega profesorja slovenščine, saj je bil natisnjen v profesorjem dostopnem časopisu. Morda je vendarle koga izzval k razmišljanju, ker je nudil tudi več metodičnih napotkov za pouk materinščine. Gimnazija — zatrjuje dr. Čuper — ne sme ignorirati modernih nacionalnih kultur, če hoče ustrezati zahtevam življenja. Sedanjost nam je bliže kot preteklost. Število ur materinega jezika se ne sme zmanjšati, ampak — kjer je mogoče — zvečati. Nato se loteva — in v tem je mogel najbolj vplivati — pouka materinščine: govori o načinu podajanja snovi in o prednostih, ki jih ima ta pouk za razvoj duha in čustvovanja (tu opozarja na ljudsko pesništvo v nižji gimnaziji), kako olajša učenje drugih jezikov in razvija z govorniškimi vajami sposobnost za kasnejše delo v javnem življenju. Še posebej poudarja velik vzgojni pomen literarne zgodovine. Praktično bi utegnila prizadevnemu profesorju slovenščine koristiti nasvet, naj pouk literarne zgodovine ne obsega letnic in naslovov, ampak razvoj,

in opozorilo, da literatura in zgodovina druga drugo dopolnjujeta. Seveda je mogoče o pozitivnem vplivu tega res sodobno pisanega članka le domnevati.

Poznejše odredbe so prvotno odločbo o obveznem učenju materinščine še bolj omejile. Za Štajersko določa ministrska odredba iz leta 1860, da je na spodnještajerskih gimnazijah in na I. gimnaziji v Gradcu slovenščina obvezna le za slovenske dijake. Za Koroško je odlok iz leta 1886 ozkosrčnejši: pouk slovenščine je obavezen, če se starši izjavijo zanj; prav to je veljalo za Goriško, Gradiščansko in Trst. Na Kranjskem pa je slovenščina obvezna za dijake, ki so jo začeli obiskovati v prvem razredu (Halma-Schilling, Die Mittelschulen Oesterreichs).

Z organizacijskim načrtom se za daljšo dobo skromni napotki za pouk slovenske književnosti zaključijo. Poznejši avstrijski učni načrti materinščine več ne omenjajo, tako Instructionen für den Unterricht an den Realschulen in Oesterreich (peta predelana izdaja, Dunaj 1899), ki govori samo o nemščini kot učnem jeziku, pa Lehrplan und Instructionen (druga izdaja, Dunaj 1900, ter popravek iz leta 1909). Zanimivo je morda to, da odreja učni načrt iz leta 1900, naj se v osmi gimnaziji obdela literatura le do Goethejeve smrti, druga literatura 19. stoletja pa naj se poda le pregledno. (Popravek iz leta 1909 zajema nekoliko več literarne zgodovine.) Če je namreč veljala taka odredba za nemščino, potem je gotovo vplivala tudi na tiste profesorje slovenščine, ki so se držali odredb za nemški pouk (glej Sketov uvod k Slovstveni čitanki za peti in šesti razred!), da so poudarjali predvsem starejša slovenska obdobja.

Ne da bi se spremenile pozitivne odredbe, je proti koncu habsburške monarhije po nuji zgodovinskega razvoja v naših srednjih šolah vendarle morala nastati sprememba. V osemdesetih letih so delno poslovenili nižje razrede na Kranjskem in Primorskem, v devetdesetih letih sta sledila Maribor in Celje, v zadnjih letih pred prvo svetovno vojno so poslovenili tudi višje razrede na Kranjskem in Primorskem. Jasno je, da je s tem slovenščina tudi kot učni predmet dobila ugodnejši položaj. Ta proces se je dokončal, ko je nastala stara Jugoslavija.

Profesor slovenščine je bil pri šolskem delu precej odvisen od učnih knjig — slovenskih čitank. Praznino, ki je v tem pogledu zazijala ob šolski reformi, je za nižjo gimnazijo skušal izpolniti z berili dr. Janez Bleiweis (1. razr. Ljubljana 1850, 2. razr. 1852, 3. razr. 1854, 4. razr. 1855), za višjo pa dr. Fran Miklošič (5. razr. Dunaj 1853, 6. razr. 1854, 7. razr. 1858, 8. razr. 1865). Po sprejetih sestavkih moremo zaslutiti način pouka pri slovenščini. Kakšno vodilo si je postavil urednik Bleiweis, kažejo besede iz uvoda k Slovenskemu berilu za 1. gimnazijalni razred: »Berilo ima take spise obseči, ki so po svoji vunanji obliki izvrstni in v narodovim duhu jezika izdelani ... in sploh taki, da se po njih poduk tudi v družih rečeh oživi, mladenča um razbistri in njegovo srce oplemeni.« Po tem vodilu so sestavljena berila za nižje razrede. V vseh štirih je precej poljudno poučnih člankov, saj organizacijski načrt poudarja povezanost pouka materinščine z drugimi predmeti. V prvih dveh berilih prevladujejo naravoslovni sestavki, nekaj je tudi narodopisnih; v tretjem in četrtem delu je poučni del usmerjen v zgodovino, ne več v naravoslovje. Kolikor je upoštevana leposlovna proza, ki je bila takrat pri nas šele v povojih, so to kratke zgodbe s kar preočito moralistično tendenco, izraženo ali že v naslovu ali pa na koncu v obliki pregovora in pod. Drugi, bolj leposlovni del je posvečen poeziji; v vseh štirih knjigah je Prešeren zastopan ne več kot z dvema pesmima, od teh ena, Smrt (Memento mori), morda še najbolj ustreza poučno-moralističnemu ozračju beril. Zanimivo je, da posvečajo pozornost tudi drugim slovenskim slovstvom, zlasti njihovem ljudskemu blagu; tako prinašajo v prevodih nekaj srbskih ljudskih pesmi, celo nekaj češkega ljudskega blaga in rusko ljudsko pesem, medtem ko slovenska ljudska pesem zaostaja, sprejetih je samo nekaj nabožnih.

Potrebi po slovstvenem branju v višji gimnaziji so skušala ustreči Miklošičeva berila za vse štiri višje razrede. Kot v Bleiweisovih je tudi v Miklošičevih čitankah še vedno dokaj poučnih sestavkov (zgodovina, fizika, primerki pisem); tem se pridružujejo biografije pomembnih mož. Poleg življenjepisa Dositeja Obradoviča v Berilu VI srečamo še Čopovega, v Berilu VII pa Japljevega in Kopitarjevega. Prešeren, ki je v berilih za nižješolce potisnjen na izbor dveh pesmi, in epska ljudska pesem sta v Miklošičevih čitankah nekoliko bolj upoštevana. V njih pa je tudi ljudsko blago drugih Slovanov in črtice iz njihove preteklosti. Značilno je, da v Berilu VI ni »leposlovne« proze, ki so jo v čitankah za nižjo gimnazijo zastopale drobne moralistične povestice, z izjemo nekaj basni in ene srbske ljudske pripovedke. Pregledno, po literarnih obdobjih razdeljenih spisov in pesmi do Berila VIII

ne zasledimo. Kakor v berilih za nižje razrede je tudi tu snov nesistematično pomešana. Do osme se torej literatura sistematično ni obdelovala.

Izbor tekstov po kronološkem redu je skušal podati Miklošič v Slovenskem berilu za osmi gimnazijalni razred (Dunaj 1865). V njem ima tudi pregled slovenskega slovstva. Ustavi se pa pri Slomšku. Za dijakovo spoznavanje sodobnejše književnosti je le več brez reda natisnjenih sestavkov in pesmi. Tu je na primer zastopan Levstik z mladostnimi pesmimi, a brez odlomka iz Martina Krpana. Pregled slovstva pomeni Miklošiču pregled posameznih pisateljev. Tako pri književnosti 16. stoletja sploh ne spregovori o razlogih za njen nastanek, ampak začne takoj s Trubarjem, zadrži se pa samo pri njegovem življenju in navajanju del, pri njih jeziku in pisavi, nič pa ne govori o njegovi osebnosti in miselnosti.

Naslednji pregled slovenskega slovstva za srednje šole je sestavil Anton Janežič za dodatek k svoji Slovenski slovnici (Celovec 1854). Pred očitki o nepopolnosti pregleda se je skromni profesor zavaroval v uvodu: »Da to ni popolna slovstvena zgodovina, že naslov kaže, ampak samo pregled imenitnejših prikazni na našem slovstvenem polji. Vendar mislimo, da bo za prvo potrebo zadostil. Podlaga je zastavljena, na kterej se da potem dalej zidati in pomanjkljivo dopolnjevati.« Svoj pregled je razdelil v dve večji poglavji: Staroslovensko in novoslovensko slovstvo; drugo razdobje pa še v tri dele: 1. od 16. stoletja do 1770; 2. od 1770 do 1843; 3. od 1843 do sodobnosti. Osnovne pomanjkljivosti so vidne že iz razdelitve. Slovenska književnost — po njem novoslovensko slovstvo — mu je nadaljevanje starocerkveno-slovsanske itd.

Marljivi Janežič je skušal še istega leta kot Miklošič z Berilom VIII ustreči tudi potrebi po primernem izboru sodobnih tekstov in v ta namen izdal Cvetnik I (Celovec 1865). V njem zasledimo že Trdino, Levstika, Jenka, Erjavca, Jurčiča. Vendar pa zastopajo prozo večinoma še ljudske pripovedke — domače ali češke — in moralistične zgodbe; sicer pa je Janežič priobčil v Cvetniku vsaj dokaj poučnih sestavkov iz zemljepisa, narodopisja (Jurčič) in več člankov o vzgojnih vprašanjih. Da so to čitanko močno uporabljali, priča več izdaj, katerih četrto je preskrbel Sket (1881), a kljub šestnajstim letom po prvi izdaji brez bistvenih sprememb.

Pregledno je Janežič uredil svoj Cvetnik slovenske slovsnosti (Berilo za višje gimnazije in realke, II. izdaja, Celovec 1868). Kriterij mu je bil literarnoteoretičen in ne literarnozgodovinski. »Lepota vnanje oblike,« pravi, »v soglasji z mikavnim, um in srce blaživnim zapopadkom, mi je bila pri izbiri vedno pred očmi.« V skladu z učnim načrtom skuša zadostiti težnji po spoznavanju pesniškega jezika in pesniških zvrsti. O tem razpravlja v uvodu in nato po teh kriterijih (lirika, epika itd.) razvršča gradivo. To delo je bilo za svoj čas gotovo izredno dobro, saj upošteva najboljše pesnike, a manj pomembne predstavlja samo z boljšimi prispevki. Med prozo prinaša ljudske pripovedke, domače in tuje, prevod odlomka iz poljskega pripovednika Krasickega; dramatika je zastopana z odlomki prevodov iz Schillerja.

Bleiweisovo, Miklošičevo in Janežičevo delo za učbenike je v devetdesetih letih prevzel celovski profesor Jakob Sket s svojimi čitankami za nižje razrede in s slovstvenimi čitankami za V. in VI. (Celovec 1892, 1914) ter za VII. in VIII. razred srednjih šol (Dunaj 1893, 1914) in s slovstveno čitanko za učiteljska (Dunaj 1893).

Za peti in šesti razred pregled slovstvene zgodovine ni prihajal v poštev, pač pa je posebnost te čitanke in velik napredek v primeri s starejšimi v izredni pozornosti, ki jo posveča ljudskemu blagu ne samo z bogatim izborom pripovedk in pesmi, ampak tudi z vrsto razprav o tem področju, ki so jih poleg Sketa napisali Fr. Hribar, J. Scheinigg in S. Rutar. Slovenska dramatika, ki se je od izdaje Janežičevega Cvetnika obogatila z originalnimi deli, je zastopana z dvema Stritarjevima prizoroma (Orest, Regulovo slovo) ter z odlomkom iz Jurčič-Levstikovega Tugomera. Povest in roman sta uvrščena v oddelek Epika, medtem ko obsega razdelek Proza poučno slovstvo z opisom in orisom.

Literarnozgodovinsko sta urejeni Slovenska slovstvena čitanka za učiteljska ter čitanka za sedmi in osmi razred srednjih šol, med katerima ni bistvenih razlik, le da je v le-tej izpuščenih nekaj protestantskih tekstov in dodano nekaj novejših (druga izdaja je iz leta 1914!) iz Trdine, Tavčarja, Kersnika, Aškerca, Meška in Zupančiča. Ta slovstvena čitanka naj bi bila obenem tudi učbenik literarne zgodovine, zato je urejena podobno kot Miklošičevo Berilo VIII. Obširnejšim literarnozgodovinskim sestavkom, ki so delo raznih avtorjev, sledi izbor tekstov. Pač pa je zadnja doba označena zelo površno. Slovensko slovstvo deli Sket v naslednja obdobja: 1. srednjeveška doba (VI.—XVI. stol.); 2. protestantska doba (1550—1595); 3. katoliška

doba (1595—1765); 4. prerod slovenskega slovstva (1765—1843): a) prehodna doba (1765—1795), b) Vodnikova doba (1795—1830), c) Prešernova doba (1830—1843); 5. doba narodne prosvete (1843—1893).

Taka so bila berila, ki sta jih uporabljala slovenski profesor in dijak od 1850 do 1918. Razen teh so tu in tam uporabljali tudi Macunovo Cvetje jugoslavljsko (Trst 1850), delo ilirsko čutečega avtorja, pisano v ilirski mešanici.

Takratno stanje pouka slovenske književnosti v srednjih šolah, kakršno se je kazalo v učbenikih, je izzvalo odpor prof. Ilesiča v knjižici O pouku slovenskega jezika (Ljubljana 1902). Ilesič bolj ali manj odklanja vso starejšo književnost od Trubarja do Vodnika, ki da se malo prilega šolski rabi. Bilo je pač izraz odklona od filološko-zgodovinske smeri literarnega pouka na avstrijski srednji šoli, da se je avtor spraševal: »Kako zanimanje naj budi pouk z golimi naslovi katekizmov, abecednikov, gospodarskih knjig in z neštevilnimi letnicami?« Bolelo ga je, da se v učnih knjigah ne ozirajo na druge Slované: »Celjski grofje, stara pravda — to so znamenita poglavja slovensko-hrvatske zgodovine.« Iz te upravičene kritike odnosa naših tedanjih učbenikov do novejših literature pa je vzklilo njegovo vsekakor napredno, četudi naši starejši književnosti rahlo krivično spoznanje: »Pouk o literarni zgodovini mora postati pouk o leposlovju, zato je treba natančneje govoriti le o novejši književnosti.«

Medtem se je slovensko slovstvo tako lepo razvilo, da je že samo na sebi nudilo možnost za potrebno estetsko izobrazbo in vzgojo. Razvoj slovstva sta primerno spremljali tudi literarna kritika in zgodovina. Ze konec 19. stoletja (1894—1900) je pri Slovenski matici izšla Glaserjeva obširna Zgodovina slovenskega slovstva, ki je bila kljub svoji kritiko vzbujajoči metodi vendarle pripraven priročnik za profesorje in zanimivo branje za dijake, ki jih je slovensko slovstvo že iz nacionalnega interesa močno privlačilo. Globlje je posegel Ivan Grafenauer, ki je še pred prvo vojno izdal svojo Zgodovino novejšega slovenskega slovstva (I. del leta 1909, II. del leta 1911), vendar ni obravnaval ne starejše ne najnovejše dobe in tudi še ni upošteval sodobne sociološke razlage pojavov. Za šolo je Grafenauer napisal svojo Kratko zgodovino slovenskega slovstva (I. 1917; II. 1919, druga izdaja v eni knjigi 1920), ki po stilu še danes velja za soliden učbenik. Za prvih let stare Jugoslavije je izdal tudi Slovensko čitanko za višje razrede srednjih šol v štirih zvezkih (1921—1930); zlasti uspešno je rabil za študij literarnih zvrsti. Na osnovi Grafenauerjevih čitank se je oblikoval tudi učni načrt za slovensko slovstvo v dobi stare Jugoslavije. Za nižje razrede pa je sestavil nove čitanke najprej prof. Josip Wester, pred prvo vojno je delal v zvezi s Sketom, po njej samostojno. V tridesetih letih so njegova berila zamenjala nova — sestavljavci so bili znani mlajši strokovnjaki — opremljena z metodološkimi napotki in v IV. knjigi tudi s pregledom slovstvenega razvoja.

Med berilom in literarnozgodovinskim pregledom ter dijakovo osebnostjo pa je še profesor slovenščine. Tudi od njega sta bila precej odvisna način in značaj podajanja književnosti. Koliko je bila ta deležna učiteljeve in dijakove pozornosti v letih pod Avstrijo, naj nam pokaže, čeprav pomanjkljivo, pregled izvestij celjske gimnazije. O tem nas deloma pouče poročila o predelani snovi (samo za prva leta), nato pa naslovi šolskih in domačih nalog ter govornih vaj.

Prva leta je bil pouk slovenščine kaj skromen. Držali so se minima, ki ga je odrejal učni načrt, pa sta bili v vsakem razredu slovenščini odmerjeni le dve tedenski uri. Zaradi pomanjkanja učnih moči ali zaradi majhnega števila dijakov — kot sklepam — sta bila nekaj let združena po dva višja razreda. Koliko se je mogla pri takem združenem pouku sedmega in osmega razreda sploh upoštevati domača književnost? Od dveh ur je največji del odpadel na obravnavo ilirske slovnice. Za literarno zgodovino so uporabljali kot priročnik Šafárika, nato pa Kopitarja — verjetno sta bila to le profesorjeva priročnika, dokler ni Janežič prav za silo zamašil vrzeli z dodatkom k svoji slovnici. Za čtivo so si do izida Miklošičevih beril pomagali z Macunovim Cvetjem oziroma s Koseskim in z Vertovčevim Kemijo. Ko so po nekaj letih uvedli vsaj ločen pouk za posamezne razrede, so literarno zgodovino sistematično obdelovali le v osmi. V drugih višjih razredih so se zadržali pri branju s stvarno in jezikovno oznako. Podobno je bilo tudi pri pouku nemščine. Da pa so se dijaki že v sedmi vendarle seznanili s posameznimi obdobji — pač ob branju in morda tudi v zvezi z zgodovino — bi pričeli posamezni naslovi nalog za sedmošolce: Kaj je razširjanje luteranizma u Štajarskoj uzočilo in pospeševalo (1860/1861), Zakaj se je luteranizem sploh in zakaj tudi po Slovenskem tako hitro razširil in vgnezdil (1862/1863). Deset let pozneje zasledimo znova v sedmi opisno

nalogo (verjetno zgolj reprodukcijo profesorjevih besed ali snovi v knjigi): Primož Trubarjevo življenje in njegove zasluge za slovensko slovstvo (1871/1872). Poslej so bile naloge s področja protestantizma in slovenske književnosti 16. stoletja pogostejše poleg drugih literarnih tem, ki so se do začetka 20. stoletja, ko so začeli obravnavati tudi dela naše moderne (govorne vaje pri profesorju Suhaču, dolgoletnem vzgojitelju celjske srednješolske mladine), redno dotikale sodobnih pisateljev in njihovih spisov. (Jurčičevi romani so postali predmet dijaških obnavam šele deset let po pisateljevi smrti, pač pa je Gregorčič že prej razgibal šolsko življenje.)

Značilna je velika pozornost, ki so jo posvečali profesorji že koj spočetka pouku hrvaščine (ilirščine); pomembno je bilo to v tistih letih seveda bolj za Štajersko kot za Kranjsko. Jezikovno znanje, ki so ga morali dijaki obvladati, se kaže v naslovih raznih nalog, v katerih naj bi primerjali slovenske oblike z ilirskimi, poleg tega pa na primer tudi v taki temi: Zakaj je dobro in koristno poleg našega maternega jezika se tudi ilirščine učiti (1860/1861). Dokaj upoštevajo tudi pouk starocerkvenoslovanščine. V prvem desetletju ustavne dobe zasledimo tudi teme, ki so zahtevale zanimanje tudi za aktualne, četudi le jezikovne probleme: Kako in koliko zamorejo naši časniki pospešiti izobraženje našega maternega jezika (1860/1861). Koliko koristi in koliko škoduje našemu jeziku, da smo Slovenci Nemcom sosedje (1861/1862). V poznejših letih so jezikovne naloge odpadle, literarne pa so se ponavljale poleg filozofsko-moralističnih in opisnih vse do konca. Kažejo nam torej, da se je dijak deloma že pred osmo seznanil z našo literarno zgodovino; seveda pa je bilo to znanje — kot vse kaže — bolj opisno, nerazvojno, morda res — kot pravi Ilešič — naštevanje letnic izida knjig. Toda bodimo pravični — pri dveh tedenskih urah kaj več skoraj ni bilo mogoče storiti. Medtem ko so po novem učnem načrtu (1884/1885) število nemških ur zvečali na štiri in so tam literarno zgodovino začeli poučevati že v šestem razredu, je za slovenščino v višjih ostalo vse pri starem. Zdi se, da si je v višjih razredih slovenščina priborila tri tedenske ure šele v zadnjem vojnem letu.

Kakor v Celju je moralo biti tudi drugod, samo v poslovenjenih kranjskih in primorskih srednjih šolah se je v letih pred prvo vojno slovenščina bolj razmahnila. Pri tem je pa seveda lahko prišla do neprimerno večjega izraza tudi profesorjeva osebnost.

Božena Orožen

PUSELJC ALI SOPEK?

V 5. številki JiS (160) je E. Bojc pritaknil svojim pripombam o tujkah in lokalizmih vprašanje, »ali ne bi kazalo celo v ljudskih pesmih, ki jih imamo Slovenci toliko in nam stalno udarjajo na ušesa (po radiu in petju drugje), vsaj delno, kolikor bi ne motilo ritma, spremeniti tujke: pušeljc — šopek«. Sam na vprašanje ni odgovoril, njegova misel pa je jasna: ljudske pesmi, ki jih imamo ko listja in trave in ki nam stalno »udarjajo na ušesa« po radiu in drugod, nas s svojimi tujkami — motijo, zato skušajmo, kjer se da, tudi te tujke zamenjati z lepimi slovenskimi besedami. Tako misli E. Bojc, A. B. pa v opombi uredništva pravi, da »je treba piscu pritrdati«. Hudo kategorično, vendar smemo upati, da to le ni zadnja beseda iz uredništva JiS! Načeto vprašanje namreč prerašča jezikovni okvir.

Ljudske pesmi so del splošne pesniške zakladnice vsakega naroda, imajo poseben obraz, svojo zgodovinsko pogojeno vsebino in obliko. Ljudstvo samo počasi spreminja in nadomešča v svojih pesmih nežive, nezname, tuje besede in rečenice z živimi, znanimi, domačimi. Nepovabljenim »urednikom« od zunaj pa ni dovoljeno posegati v to naravno dogajanje. Ljudsko pesništvo je živ in tudi zdrav organizem. Mar naj se igramo s kirurškim nožem po zdravem telesu? Nevarna igra: vsaka, še tako nedolžna operacija je krvava. Pri tem ne gre samo za ritem, kakor misli E. Bojc, tudi zven ali blaglasje ni vse, v nevarnosti je poglavitno — pesniška podoba, ustvarjena ne iz lesenih kock, ki bi jih bilo moč vsak hip zamenjati, temveč iz krhkega tkiva, iz besed.

Pa sezimo rajši po zgledu, enem samem. Kako naj bi v kraški ljudski pesmi o tičkih, ki priletajo v pristanišče ob morju in tam »na jarbolca obsedajo«, spremenili *jarbolca*? Naj rečemo »jamborčki«, naj rečemo »dreveščka«? Beseda je nenadomestljiva. In vendar se je našel gorečnež, ki je tudi to nenadomestljivo besedo v drugi stari pesmi spremenil in s tem zabilisal izvorno pesniško podobo: *Barčica po morju plava, drevesa se priklanljajo* ... Dvomim, če enemu izmed sto tisoč pevcev

pride na misel, ko to poje, da so »drevesa«, ki se v vetru priklanajo, pravzaprav to, za kar smo v današnjem knjižnem jeziku sprejeli umetni, slovarski *jambor*, potem ko smo zavrgli stari *jarbol*, izpričan pri Dalmatinu in še danes živ na Krasu (se pravi tam, kjer smo Slovenci edino prišli do morja!). V besedilu priljubljene ljudske pesmi ritem z navedenim »malenkostnim« posegom res ni bil prizadet, zato pa je zmaličena pesniška podoba: »barčici« (= jadrnici) na morju je neusmiljena roka odrezala jarbole ali jarbolca, v vetru pa se pripogibljejo le še sence nekakšnih »dreves«, ob obali ali kje. Samo privlačni napev rešuje to pesem.

E. Bojc se ne moti, ko previdno pravi, da »je nekaj poskusov že bilo v ti smeri«. Bilo je kar dosti poskusov, skoraj vsak dan smo priča raznim takim poskusom, le da bi kazalo gledati nanje bistveno drugače kot JiS IV, št. 5, 160. Mar imamo res tako veliko ljudskih pesmi? Če bi smeli sklepati po tem, kar nam nudi radio (ki se nanj sklicuje E. Bojc), ne bi rekel. Pač pa imamo veliko popevk — izvirnih in »originalnih«, prevedenih in prirejenih — in še več se nam jih obeta, saj imamo zanje razpisane nagrade in natečaje in festivale. Uboga ljudska pesem je v vsem blišču kot nekakšna pastorka. Prav pa bi bilo, če bi se kdo obregnil tudi ob te nove, modernejše oblike pesništva, saj v njih srečujemo še druge cvetke, kot je pušeljc. Marsikdaj človek pri najboljši volji ne ve, po kakšnih jezikovnih, metričnih, slovničnih pravilih današnji avtorji pesni(kuje)jo, zato varuhom našega jezika in slovstva: Hic Rhodus, hic salta!

Pušeljca, ki so z njim naše babice in matere ugajale našim dedom in očetom, ne bomo zlepa vrgli v smeti. To bi pomenilo, da se sramujemo matere zaradi pisane kmečke rute in prašnih škornjev, očeta zaradi žuljave dlani in nerodne, trde hoje! Naj slovenski pesniki le vpletajo v svoje stvaritve po vseh vrtnarskih predpisih povezane šopke, naj nas pisci in kovači milih popevk le bogatijo s šopki iz domačih in tujih logov, naši ubogi pastorki ljudski pesmi pa kar lepo pustimo v miru njen pušeljc!

Milko Matičetov

Pušeljč — šopek. Ni samo pušeljc »tuja« beseda (Pleteršnik I, 366 — bav. buschen, büschel), temveč tudi čop, šop, šopek: nemško Schopf (Plet. II, 640, s. v. šöp). Se starejša oblika. — stvnem. — je škopa, škopnik (prim. Plet. II, 632, s. v. škopa). Kje bomo začeli trebiti in kje nehali?

Ivan Grafenauer

Opomba uredništva. Hudo žal mi je, da sem se tako nesrečno izrazil. Pred očmi in v ušesih sem pač imel nekatere popevke radijskih veselih večerov, pri tem pa docela pozabil, da meri pisec zlasti na stare ljudske pesmi. In tako se je zgodilo, da sem mu pritrdil. Pokora za nemarnost!

A. B.

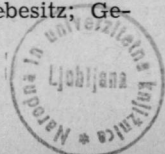
ŠPANOVIJA IN TRATA

Španovija je po Pleteršniku izpeljanka iz špan »tovariš« (1), Geliebter (2), Haushälter (3). Beseda z vsemi temi pomeni živi na Štajerskem, v pomenu »ljubček« (2) pa tudi na Koroškem. Pleteršnik opozarja na nem. *Gespan*, kar je sicer pravilno, a premalo opredeljeno, ker ima beseda v nemščini več pomenov.

Srednjevisokonom. *gespan* je »Gefährte, Genosse, Kompagnon [= Kumpan]«, prvotni pomen pa je »tisti, ki z nekim drugim skrbi za vprego«; izraz je vzet iz furmanskega slovarja. Iz pomena »tovariš« (1) je izpeljano španjklja »tovarišica« (vzhodna Štajerska).

Iz špan »ljubček« (2) je pač izpeljano španija »ljubezensko razmerje« (Cafovo slovarsko gradivo). Tretji pomen »Haushälter — oskrbnik« (3) je botroval izpeljanki španija »Haushälterschaft« (prekmursko narečje), ki pa ni iz srvn. *gespan*, temveč iz kasnejšega *Gespan* »Kreishauptmann« < madž. ispán < slov.-hrv. župan. Tu gre za podobno pomensko degradacijo kakor pri stvn. *butilo* »sodnijski sel, birič« > slov. *butelj* »prismoda« (SR-Linguistica I/1955, 67). Eden teh pomenov živi v slov. rodbinskem imenu *Gspan*.

Za španovijo navaja Pleteršnik primere: »v španoviji imeti posestvo, kak obrt« in narodni pregovor »v španoviji krava crkne« (Valjavec), h kateremu dodajmo še mlajšo inačico »v španoviji še pes crkne« (Braslovče). Pleteršnik prevaja španovija z »Gemeinschaft«, namreč Gemeinschaft der Güter, gemeinschaftlicher Besitz = skupnost, solastništvo. Potemtakem španovija ne more biti izpeljanka iz špan (1—3). Pomen »Gemeinschaft« kaže na srvn. *ésbàn, espan, aspan* »Gemeindebesitz; Ge-

meindetrift; Fronwiese; freier Platz in einer Flur, der zur Viehweide benutzt wird« (Lexer, Grimm, Kluge). Beseda je zabeležena že v poznostorovisokonem. glosarju (*espan* »[ager] compascuus«), v pravnih listinah pa vsaj že leta 1269 (Schmeller). Gre za zloženko *ezzisch-bân* (*ezzisch* > *Esch* »Gemarkung«), to je »skupna paša, ki spada pod (grajsko) sodstvo«, obrušeno pa *es-ban* (s = ś = slov. š; b = b/p) > slov. *špan, iz tega pa izvedenka *španovija*. Skupnih travnikov v preteklosti niso ne kultivirali ne požigali (Grimm: »ager compascuus, qui non colitur et scinditur«), zato verjetno niso dajali sočne paše, na kar pač meri šaljivo pikri pregovor »na skupnem pašniku (v španoviji) krava crkne«. Drugi pomeni in zveze, zlasti »kompanija, družčina« (Glonar) so mlajši. Izraz *esban*, *espan* je predvsem pravni terminus bavarskega, švabskega, alemanskega in srednjefrankovskega narečnega območja.

Besedi *espan* pomensko sorodna je stvn. *trata*, srvn. *trate*, bav. *trat* »(Vieh)-weide, Viehtrift, Koppelweide, compascuus ager«, slov. *trata* »Rasenplatz, Anger«, Schmeller identificira bav. *trat* s slov. *leđina*. *Trata* je pravzaprav tisti del polja, ki pri natriletnem obdelovanju kompleksa ostane neobdelan in služi živini za pašo, prim. *in trat liegen* »der Viehtrift offen stehen« ali *traten* »Vieh auf die Weide treiben« (Lexer, Grimm, Schmeller). Beseda je od glagola stvn. *tretan* »(nieder)treten, (zer)stampfen«, ker je živina prostor s parklji in kopiti razrila ter pomandrala.

V našem ljudskem slovarju živita obe besedi vsaj od srednjega veka dalje.

Dušan Ludvik

Slovniske in pravopisne drobtine

V KOLIKOR — V TOLIKO

Zmerom me zbode, kadar vidim kje zapisan ta par. Zbode zato, ker se mi zdi grd, nepotreben in neslovenski. V 11. številki »Naše sodobnosti« (1958) je v nekem članku posamič ali skupaj zapisan kar nekajkrat po vrsti, in to me je spodbodlo k pisanju teh vrstic.

Da je taka zveza grda, pove človeku uho. Da je nepotrebna, mislim pokazati ob zgledih. Da je neslovenska, tudi ne dvomim: narejena je pač po nemškem »inwiefern, insofern, inwieweit, insoweit«, morda še ob pomoči hrvaškega »ukoliko — utoliko«, verjetno prav tako nekritično skovanega po nemškem kopitu. Še Pleteršniku se je zdelo za »so weit«, »insoferne« dovolj »kolikor« (pri »toliko« nima teh oblik). Našemu sodobniku Tomšiču se zdi, da je »kolikor« sam dovolj, pač pa je priznal nepotrebni »v toliko«, saj ga je sprejel tako v nemško-slovenski kot v slovensko-nemški besednjak.

Podprimo svoje trditve z zgledi iz omenjenega članka. Nekoliko skrajšani se glasijo takole: »V *kolikor* bi morali na zastavljeno vprašanje odgovoriti samo z ugotovitvijo . . ., v *toliko* bi bilo naše razpravljanje že takoj na začetku končano . . .«. »V *kolikor* pa mislimo, da vplivajo . . . tudi zunanji pojavi, smemo vendarle upati . . .«. »Šele podrobno raziskovanje bi utegnilo razkriti, v *koliko* je politična ustrezala tudi družbeni . . ., oziroma v *koliko* je bila politična nerazvitost v nasprotju s situacijo.« Prav očitno je, da je predlog »v« v vseh teh zvezah odveč. Lepše bi bilo povedano: »*Kolikor* bi morali odgovoriti . . ., *toliko* bi bilo naše razpravljanje . . .«. »*Kolikor* pa mislimo . . .«. » . . . bi utegnilo razkriti, *koliko* je politična ustrezala tudi družbeni, ali *koliko* je bila politična nerazvitost v nasprotju s situacijo.« Hkrati pa se ni mogoče ubraniti spoznanju, da sta prislova »kolikor« in »toliko« v prvih dveh zgledih sploh nepotrebna in le obtežujeta stavek, saj bi bil brez njiju lahko povedan veliko jasneje in glajše: »Če bi morali na vprašanje odgovoriti . . ., bi bilo naše razpravljanje takoj končano . . .«. »Če pa mislimo . . ., smemo vendarle upati . . .«. Drugače je s tretjim zgledom, tam je »toliko« na mestu, ker je uporabljen v svojem pravem, stvarnem pomenu, saj gre za mero.

Mislim, da sta »v kolikor« in »v toliko« največkrat rabljena prav tam, kjer sta sploh nepotrebna, ker bi bilo namesto njiju bolje reči »če — potem« ali podobno. Ko gre za pravilno rabo, torej za izražanje mere, misli človek stvarneje in zato čuti, da je čisto dovolj »kolikor« in »toliko«. O tem me prepričuje tudi hrvaška raba,

zakaj v življenju med Hrvati sem slišal prislova »ukoliko — utoliko« rabljena le v papirnatem pisarniškem ali v površnem pogovornem jeziku: »Ukoliko se vlasnici nadjenih predmeta ne jave, utoliko će se isti prodati...« (namesto: »Ako se..., onda će se...«); »Ukoliko ne dodješ do osam, ja te ne ću čekati« (namesto: »Ako ne...«).

Morda sta se ta neljuba gosta udomačila še pod nezavednim vplivom edine inačice, v kateri sta prislova upravičeno povezana s predlogom »v«, namreč stavčne zveze, kakršna je tale: »V kolikor višje kraje pojdeš, v toliko lepši svet boš prišel.« To pa je seveda nekaj čisto drugega, saj sodi ta »v« v resnici k samostalnikom.

Da je treba zvezo »kolikor — toliko« uporabljati previdno, naj nam pokaže še en zgled iz članka, ki nas je založil že s prejšnjimi: »Ta proces je bil pri Aškercu toliko hitrejši, doslednejši in brutalnejši (.) kolikor je bil kot epik neprimerno bolj navezan na življenje, na objekt, kot pa je to primer z lirikom.« Grozotna papirnata zveza »kot je to primer (!) z lirikom« se je piscu vsilila, ker se ni znal drugače izmotati iz stavka, potem ko ga je po nepotrebnem tako zapletel z odvečnim »kolikor — toliko«. Brž ko vržemo ta pritežek iz stavka, se vzdigne kakor balon v jasne in čiste višave: »Ta proces je bil pri Aškercu (dosti) hitrejši..., ker je bil kot epik na življenje, na objekt navezan neprimerno bolj, kot je navezan lirik.« J. G.

BRADLJA — BRADLA

Po SP 1935 pišemo za telovadno orodje z dvema vzporednima vodoravnima drogoma slovensko ime *bradlja* enako kakor iz sekiro z brado, s pripono *-ljl/-lja*; tako ima tudi SP 1950. Tako je v nem.-slov. slovarju iz 1954 razumljiva napaka, da za nem. *Barren* (beseda je množina od *Barre* »palica, drog« — ta pa iz franc. *la barre* z istim osnovnim pomenom — *barres parallèles* »telovadno orodje« z dvema drogoma; od tod je nemški telovadec Jahn naredil izraz za nemško telovadbo *Barren*) *bradlja*, kar je prav, v oklepaju dostavlja *sekira, telovadno orodje*; slovenska beseda *bradlja* res pomeni oboje, nemški *Barren* pa pomeni samo telovadno orodje. Pred 1935 srečujemo večinoma samo *bradla*. Pod *Barren* ima Bartel v 5. izdaji nem.-slov. Janežičevega slovarja 1921 samo *bradla* kot telovadni izraz, dostavlja pa dvojje: da je izraz množinski in da je iz češčine. — V češčini pomeni *bradlo -a* s »drog, palica«, v množini pa *bradla*, ker sta pač pri tem orodju v par dva vzporedna droga. Bartel je torej še vedel in čutil, da je to češka izposojenka v množini za srednji spol; ta čut je popolnoma zamrl, oblika je prešla v ednino ženskega spola na *-a* in za večjo podomačitev smo ji prav zadnja leta nataknili še *-lj-* namesto *-l-* ter jo tako izenačili z imenom za vrsto sekire. Ali naj pustimo take spozabe in idiotizme še naprej po slovarjih ali pa naj jih popravimo, seveda ni več vprašanje znanstvene raziskave, marveč praktične ustaljenosti. Mislim, da pisava *bradlja* kljub 20-letni tradiciji (pred SP 1935 je ni ne pri Brezniku 1920 ne pri Levcu in ne v Pleteršniku) v slov. pravopisu ni toliko ukoreninjena, da je ne bi mogli in smeli postaviti v novi SP v ustrezno prvotno obliko pred 1935: *bradla*.

Tudi izvedenke bi kazalo popraviti. Zato ne bi pisal *bradljina blazina*, marveč *bradelna blazina*, saj je taka oblika mnogo bolj v skladu s pomenom in tvorbo besede. Še bolj se upira pisava za posamezen drog pri tem orodju. Srečujemo ga v obliki *bradljanica* ali *bradljenica*; obe sta v slovenščini nemogoči in bi ju bilo treba zamenjati z izvedenkama iz *bradla, bradelni -a -o*, torej: *brádelnica -e ž (-dáln-)*. Torej bi pisal: *bradla -e ž (telov.)*, *bradelni -a -o: -a blazina, bradelnica -e ž (povsod: -áln-)*. Dopustil pa bi prenos iz češke množine za srednji spol v slovensko ednino za ženski spol na *-a*.

-b-r

SVINJA IN SVININA

Zakaj je po Slovenskem pravopisu prav svinja z j, svinina pa brez j? Ali ni izraz svinina izveden iz samostalnika svinja? Tako nekako mi je bilo zastavljeno vprašanje.

Čisto tako preprosta ta stvar le ni. Res sta besedi istega izvora, a narejeni z dvema različnima priponama: svinja s pripono *-ja*, svinina pa s pripono *-ina*, ki označuje med drugim meso, kožo ali les iz tega, kar pomeni osnovna beseda, n. pr. srnina, kar pomeni meso ali kožo srne, govedina s pomenom meso goveda ali vratina s pomenom meso ali koža iz vratnega dela živali.

Ivan Tominec

ZA VSE VRSTE POHIŠTVA,

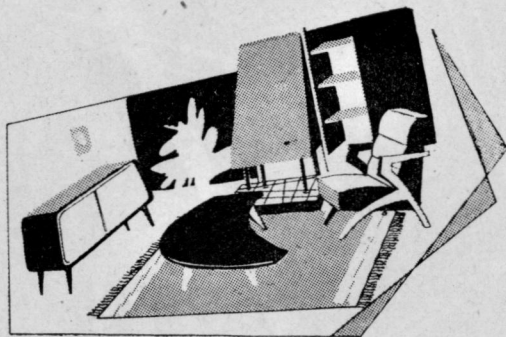
LESA, LESNE GALANTERIJE

IN OPREME VSEH NOTRANJIH PROSTOROV

SE OBRAČAJTE

VEDNO NA RENOMIRANO

PODJETJE

SOLIDNO BOSTE POSTREŽENI

V NAŠIH POSLOVALNICAH,

KI SO V VSEH VEČJIH

MESTIH IN GOSPODARSKIH

SREDIŠČIH JUGOSLAVIJE

L E S N I N A LJUBLJANA
LJUBLJANA, PARMOVA 41

Centrala za FLRJ

L E S N I N A LJUBLJANA

